

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE GEÇEN BAZI FİTEN HADİSLERİNİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ ÜZERİNE¹

On The Effects of Individual and Social Life of Some of The Fitan Hadiths in The Envaru'l-Aşikîn

Ahmet Emin SEYHAN

Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi,
ahmeteminseyhan@gmail.com

Özet

Bu çalışmada “Envâru'l-Âşikîn”de geçen ve Müslüman Türk halkını derinden etkileyen bazı fiten hadislerinin bireysel ve toplumsal hayata etkileri konusu ele alınmıştır. Gerek zayıf ve mevzû fiten hadisleri gerekse sahih ve hasen olduğu halde yanlış anlaşılıp aktarılanları Müslümanların bilinçaltılarına çok yanlış mesajlar vermekte, İslâm'ın ruhuna aykırı anlayışlara neden olmakta ve kimi zaman da kolaycılığı özendirilmektedir. Aynı şekilde zayıf ve uydurma hadisler bazen sahih hadislerin ifade ettiği manayı gölgede bırakabilmekte ve İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olmaktadır. Bu tür fiten hadisleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların zihin dünyasını derinden etkilemekte ve dinin doğru anlaşılmasını güçleştirmektedir. Asırlardan beri insanların zihinlerine yerleştirilen menfi yaklaşımların ortadan kaldırılabilmesi için Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde meselelere yaklaşılması, bu rivâyetlerin tarafsız bir gözle değerlendirilip gerçek değerlerinin ilmi çalışmalarla ortaya konulması gerekmektedir. Bu itibarla, ilmi ölçüler içerisinde kritiği yapılan fiten hadislerine itibar edilmesi ve geri kalanlarının ise terk edilmesinin uygun olacağı mütalaa edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Envâru'l-Âşikîn, fiten hadisleri, kıyâmet alametleri, mehdî.*

¹ Bu makale tarafımdan hazırlanan *XV. Y.Y. Osmanlı Popüler Dinî Edebiyatındaki Fiten Hadislerinin Tahrir ve Tenkidi (Envâru'l-Âşikîn Örneği)*, (SDÜ SBE, 2006) adlı doktora tezi esas alınarak yazılmıştır. Makalenin içerik açısından olgunlaşmasına görüş ve önerileriyle katkı sunan değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Ruhattin Yazoğlu, Yrd. Doç. Dr. Ayhan Hıra, Yrd. Doç. Dr. Hikmet Koçyiğit'e teşekkürü borç bilirim.

Abstract

In this study, it is discussed that the effects of fitan hadiths, which are about the events will happen in the future, that in Envâru'l-Âşikîn and deeply affected the Muslim Turkish people, on individual and social life. Both weak and fabricated fitan hadith and the hadiths that understood and transmitted wrongly, although they are authentic and hasen, have gave very wrong messages to Muslims subconscious, led to understandings that contrary to the spirit of Islam and sometimes encourages simplistcness. Likewise, weak and fabricated ones sometimes can outshine the meaning that the authentic hadiths expression and lead to misrepresent Islam. This type of fitan hadiths, today as in the past, profound impact on the world of the Muslims mind and complicate proper understanding of religion. Thus, it is required that to approach the issues in the integrity of the Qur'an and Sunnah, these narrations must be made a neutral evaluation and reveal to the real values with scientific studies in order to eliminate the negative approaches that placed in the minds of people for centuries. In this respect, it is considered to be appropriate that must be accredited fitan hadiths, to be made in the critique of scientific measurements, and must be abandoned the rest of the hadiths.

Keyword: *Envâru'l-Âşikîn, fitan hadiths, portents of doomsday, al-mahdi.*

GİRİŞ

Hz. Peygamber müminlere kitabı öğreten, açıklayan, yaşayarak örnek olan, kendisine ittibâ edilmesi emredilen son peygamberdir. O, bu risâlet görevi esnasında kendisine bildirildiği kadarıyla gelecekte haber vermiştir. Onun gelecekle ilgili öngörülerine dayanan bazı sözlerini vahye mahzar olmadan kendi basireti, feraseti, tecrübesi ve sağlam muhakeme yeteneği sonucu söylemiş olması mümkündür. Bu bakımdan onun kıyâmet öncesi ve sonrasına yönelik bir kısım ikazlarını doğrudan küresel kıyâmetle ilişkilendirmeden önce çok iyi araştırma yapılmasının uygun olacağı ifade edilebilir. Bu itibarla, sağlıklı, tutarlı ve sağlam bir din anlayışının ikame edilebilmesi için fiten hadislerinin doğru anlaşılması ve yorumlanması gerekmektedir. Müslümanları güvenilir bilgilerle aydınlatmak, Kur'an ve Sünnet'in ölçülerini onlara bildirmek maksadıyla fiten hadisleri üzerinde akademik çalışmalar yapılması gerektiği açıktır.

Bu makalede, Müslüman Türk halkının dinî anlayışlarının şekillenmesinde önemli rol oynayan "Envâru'l-Âşikîn" adlı eserde geçen bazı fiten hadislerinin günümüzde nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı, bireysel ve toplumsal hayata etkilerinin neler olduğu konusuna ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Bu makalenin esas amacı, fiten hadislerinin neden olduğu menfi yaklaşımlara dikkat çekmek ve çözüme yönelik bakış açılarının geliştirilmesine ve olgunlaştırılmasına katkı sağlamaktır.

Fiten Hadislerinin Ortaya Çıkışı

Konuya geçmeden önce fiten kavramını açıklamamız uygun olacaktır. “Fiten” sözlükte, “*Değerli madenleri saf olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla ateşte eritmek*” anlamında fetn (fütûn) kökünden türeyen “fitne” kelimesinin çoğuludur. “Fitne” masdar olarak, “Sınamak, nimet veya sıkıntı ile denemek”, isim olarak ise “Tutkunluk, sapıklık, kargaşa” manalarında kullanılmaktadır.² Bu kelime hadis literatüründe, “*İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi ve iç savaş gibi ümmet bütünlüğünü bozan her türlü yıkıcı faaliyeti*” ifade etmek için kullanılmıştır.³

Hadis kitaplarında “Fiten, melâhim, eşrâtu’s-sâa, imâre, megâzi, menâkıb, sıfatı’l-kıyâme” gibi başlıklar altında gayba dair bu haberlere yer verilmiştir. Nitekim fiten ve melâhime ait haberler gayb ile ilgili olup, bunların bir kısmının kıyâmete yakın, bir kısmının ise kıyâmet günü ve sonrasında vukû bulacağı bildirilmektedir. Kısaca, sahih ve hasen derecesinde fiten hadisleri olmakla beraber, Hz. Peygamber’e nispet edilen ve onun kendisinden sonra meydana gelecek bazı hâdiseler hakkında tafsilî bilgiler verdiğini ifade eden zayıf ve mevzû fiten hadisleri de bulunmakta olup, bunlara ihtiyatla yaklaşılmasının uygun olacağı ifade edilebilir.⁴

İslâm tarihinde fitne diye anılan ve erken dönemde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle Müslümanların çok büyük sıkıntılar yaşadıkları bilinmektedir.⁵ Böyle bir dönemde Ehl-i kitap ile ilişkiler, fethedilen yerlerdeki kültürlerle münasebetler ve İslâm’ı seçen toplulukların atalarından devraldıkları inanç sistemleri ve kültürel miraslarını bir anda terk edememeleri gibi hususlar, fiten hadislerinin ortaya çıkışına müsait bir zemin hazırlamıştır. Nitekim Fiten Edebiyatında yer alan malzemenin büyük bir çoğunluğunun, Apokaliptik Edebiyatta⁶ bol miktarda bulunan efsane ve

² İBN MANZÛR, C. ts: *Lisânu’l-Arab*, X, 178 vd. Beyrut; RÂĞİB, İ. 1986: *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’an*, Kahraman Yay., s. 559-560, İstanbul.

³ ÇELEBİ, İ. 1996: “Fiten ve Melâhim”, DİA, XIII, 149, İstanbul; ÇELEBİ, İ. 1993-1994: “İslâm Kaynaklarında Fiten, Melâhim ve Herc İnançları”, MÜİFD, Sa: 11-12, 187-191, İstanbul; ÇAĞRICI, M. 1996: “Fitne”, DİA, XIII, 156, 157, İstanbul.

⁴ ÇELEBİ, İ. 1996: “Fiten ve Melâhim”, XIII, 150-151; DEMİREL, H. 2000: “Bazı Fiten, Melâhim ve Siyâsî Hadislerin Gaybî Haberler Açısından Değerlendirilmesi”, YÜİFD, C. 3, Sa: 3, s. 101-121, Van.

⁵ ÇELEBİ, İ. 2000: *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kıyâmet Alâmetleri)*, Kitabevi, 80, İstanbul.

⁶ Apokaliptik sözcüğü Yunanca “Apokalypsis”, “vahiy (ilham) ya da gizli olanı açma” kelimesinden gelmektedir. Terim olarak ise, Yahûdîlik tarihinde dünyanın sonuna ilişkin konuların üzerinde durularak, kıyâmete dek olacak olayların dile getirildiği edebiyatı ve bu

mitoloji türünden rivâyetlere benzediği⁷ ve bu kültürel mirastan büyük ölçüde etkilendiği ve beslendiği anlaşılmaktadır.⁸ Sahâbe ve Tabiûndan bazı râvîlerin merfû rivâyetlerin içerisine yaşadıkları bazı karamsar tabloları yansıttıkları, bu malzemenin daha sonra vaizlerin sermayesini oluşturduğu ve “ahlâkî öğüt” gayesiyle yazılan birçok eserde de bu rivâyetlerin kullanıldığı ifade edilmektedir.⁹

Aynı hususa vurgu yapan İbn Haldun (ö. 809/1406) da göçebe hayatı yaşayan Tevrat ehli Himyer Araçlarının İslâmiyet’i kabul ettikten sonra, İslâm Şeriat’ıyla hiç de ilgisi olmayan eski bildiklerini muhafaza ettiklerini kaydetmektedir. İbn Haldun onların bildiklerinin yaratılışa ait olağanüstü hal ve hadiseler, büyük savaşlar, kargaşalar ve fitnelere dair şeyler olduğunu haber vermektedir. Bunlardan Kâ’b el-Ahbâr (ö. 32/652), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-664) ve benzerlerinin Tevrat ehlinin ileri gelen bilginlerinden olduğunu, Şeriat hükümleriyle hiç ilgisi olmayan buna benzer haberleri anlattıklarını ve bunların tefsirlere girmesine neden olduklarını ifade etmektedir.¹⁰

Öte yandan hicri II. asrın ilk yarısında Abbasîler döneminde toplumda huzursuzlukların arttığı siyâsî, sosyal ve ekonomik yapının bozulduğu bilinmektedir.¹¹ İşte böyle ortamların Fiten Edebiyatında yer alan bir takım rivâyetlerin oluşumuna ve yayılmasına imkân sağladığı, sıkıntılılarından kurtulmayı amaçlayan insanların bu anlatılanlara kolaylıkla inandığı, kendi aralarında bunları konuşarak teselli oldukları anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla değişik kültürlerle temas neticesinde karşılaşılan mitoloji, efsane, kıssa ve benzeri haberlerin benimsenmesinde ya da reddedilmesinde¹² Hz. Peygamber’in ortaya koyduğu sorgulayıcı tavrın devam ettirilmesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber’in değişik kültürlerle karşılaştığı zaman bunları vahiy

edebiyatın ortaya çıkış sürecini ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. RUSSEL D. S. 1964: **The Method and Message of Jewish Apocalyptic**, 328, Philadelphia, Westminster.

⁷ PAÇACI, M. 1991: “Kur’an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine-Kitâb-ı Mukaddes Bağlamında-Bir Bakış”, İslâmî Araştırmalar, C. 5, Sa: 3, s. 190, Ankara.

⁸ PAÇACI, M. 2000: **Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?**, Ankara Okulu Yay., s. 130-131, 145-147, Ankara.

⁹ ÇELEBİ, İ. 2000: 80-81.

¹⁰ İBN HALDUN, A. 1989: **Mukaddime**, Çev.: Z. Kadiri Ugan, MEB Yay., II, 467-468, İstanbul.

¹¹ ZORLU, C. 2001: **Abbasîlere Yönelik Dinî ve Siyâsî İsyânlar, Ebû Ca’fer el-Mansûr Dönemi**, Ankara Okulu Yay., s. 17-32, Ankara.

¹² ÇİFTÇİ, A. 2000: **Fazlur Rahman İle İslâm’ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât, s. 255-256, Ankara.

süzgecinden geçirdiği, uygun olanları aldığı, olmayanları ise reddettiği ve yasakladığı bilinmektedir. Bu nedenle fiten hadisleri konusunda da Hz. Peygamber'in Yemen'e vali tayin ederken Muaz b. Cebel'e tavsiye ettiği bu Sünnet'inin yeniden ihya edilmesinin uygun olacağı ifade edilebilir.

Nitekim Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'e: *"Sana bir mesele geldiğinde ne ile hükmedeceksin?" diye sormuş o da: 'Allah'ın Kitabı ile' demiştir. Hz. Peygamber: 'Ya onda bulamazsan?' deyince o: 'Rasûlü'nün Sünnet'iyle' cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Ya onda da bulamazsan?' deyince Muaz b. Cebel: 'Kendi reyimle icthâd eder, elimden gelen gayreti sarf ederim' demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Allah'a hamdolsun ki, Rasûlü'nün elçisini, O'nun hoşnut kılacağı usul ve anlayışı muvaffak kılmıştır!' "* buyurmuşlardır.¹³

Netice itibarıyla, eski kültürlerin izlerinin kolayca sökülüp atılmadığı, tesirlerinin çok uzun süreler devam ettiği ve insanların her zaman eski inanç ve uygulamalarına dönme ihtimallerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Asırlar boyunca iç içe yaşayan Sâmî kavimlerinin ve onların ilişkisine girdiği Pers ve Helen kültürlerinin İslâm coğrafyasındaki etkilerinin de bir anda silinmesinin zorluğu ortadadır. Dolayısıyla gerek Apokaliptikler hakkında, gerekse Fiten Edebiyatıyla ilgili yapılacak çalışmalarda ortaya çıkacak sonuçlar, şu an sahip olunan birçok dinî telakkinin kökenlerinin, gelişim seyrinin ve dinî anlayışlardaki yerinin aydınlığa çıkarılmasına katkı sağlayabilecektir.¹⁴

İstikbalde insanların karşılaşacakları olaylardan bahseden zayıf veya mevzû fiten hadislerinin oluşum sürecine, sahih veya hasen olanlarının ise yanlış anlaşılmasına etki eden âmillere bu şekilde işaret ettikten sonra *"Envâru'l-Âşikîn"*de geçen ve Hz. Peygamber'e atfedilen kıyâmet öncesi yaşanacağı haber verilen rivâyetleri ele alıp değerlendirelim.

¹³ EBÛ DÂVUD, S. 1992: *Sünenü Ebî Dâvud*, Çağrı Yay., 23/Akdiye, 11 (IV, 18-19), İstanbul; TİRMİZİ, M. 1992: *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., 13/Ahkâm, 3 (III, 616, 617), İstanbul. Sahâbe Hz. Peygamber'in bu sünnetini devam ettirmiştir. Sahâbe'nin bazı rivâyetleri tashih ederken Kur'an-ı Kerim'e yahut akla müracaatıyla ilgili örnekler için bkz. ÜNAL, İ. H. 1994: *"Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım"*, Hadisin Dünü Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, s. 139-141, Samsun. Ayrıca bkz. ERUL, B. 2002: *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber, (Rasûl-Sahâbe İlişkisine Farklı Bir Bakış)*, s. 104-122, Ankara.

¹⁴ PAÇACI, M. 2000: 153. Ayrıca bkz. Malkoç, B. 2010: *Kıyâmet Alametleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddes'in Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, s. 99-100, Kayseri.

A. Kıyâmet Öncesine İlişkin Konular

Osmanlı popüler dinî edebiyatının önemli örneklerinden olan “*Envâru'l-Âşikîn*” adlı eserde geçen fiten hadislerine ilgi günümüzde de hâlâ devam etmekte ve Müslümanların dinî anlayışlarının oluşumunda önemli ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenledir ki, gerek bu eserde gerekse başka eserlerde geçen benzer fiten hadislerinin fert ve toplum tarafından nasıl algılandığı hususu önem arz etmektedir. Uydurma olan yahut temel hadis kaynaklarında hiç yer almadığı halde bu tür popüler kitaplara girmeyi başaran rivâyetlerin değeri ve etkileri konusunda bilimsel yöntemlerle yapılacak çalışmalara ve bu hususta doyurucu ve sağlıklı bilgilere ihtiyaç olduğu ortadadır. Nitekim fiten hadislerinden sahih veya hasen olanlarının bile doğru anlaşılma problemi yaşadığı düşünüldüğünde konunun önemi çok daha iyi fark edilebilecektir.

Şimdi mezkûr rivâyetleri değerlendirmeye çalışalım.

a. Hz. Peygamber’in “Ben ve Kıyâmet Şu Kadar Yakınız” Şeklindeki Uyarısı

“*Envâru'l-Âşikîn*”de geçen¹⁵ ve Hz. Peygamber’in: “*Ben ve kıyâmet şu kadar yakınız*” şeklindeki sözü yanlış anlaşılabilir fiten hadislerindedir. Ebû Hureyre’den Buhârî, İbn Mâce ve İbn Hıbbân’ın tahrir ettikleri¹⁶ bu rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak bu hadisin doğru anlaşılmadığı, bazı art niyetli kimseler tarafından insanların aldatılması amacıyla kullanılabilirdiği görülmektedir. Nitekim bazı kimseler bu hadisi ele alarak, sanki “kıyâmet neredeyse koptu kopacak” şeklinde anlatmakta ve şahsî çıkarları için etraflarına taraftar toplamaya çalışmaktadırlar. Oysa Hz. Peygamber’in bu sözünden kıyâmetin “hemen” kopacağı sonucunu çıkartmak ve dünyayı tamamen terk edip sadece ahiret hayatını kazanmaya yönelik belli bazı ibâdetleri yapmaya ağırlık vermek doğru olmayacaktır. Dolayısıyla bu tür rivâyetleri kendi şahsî hesapları için kullanabilecek kimselere böyle bir imkân tanınmaması

¹⁵ AHMED BİCAN, Y. 1885: *Envâru'l-Âşikîn*, Matbaâ-i Osmâniye, s. 374, İstanbul.

¹⁶ BUHÂRÎ, E. 1992: *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., 81/Rikak, 39 (VII, 191), İstanbul; İBN MÂCE, M. 1992: *Sünenu İbn Mâce*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., 37/Fiten, 25 (II, 1341), İstanbul; İBN HİBBÂN, E. 1993: *Sahîhu İbn Hıbbân*, Thk.: Şu'ayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risâle, XV, 13, Beyrut. Bu rivâyetlerin değerlendirilmesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: *Hadislerde Kıyâmet Alametleri*, Tuğra Ofset, s. 123-126, Isparta. Bu hadislerle ilgili yapılan bir çalışma için bkz. BASHEAR, SULIMAN, 2002: “İslâmî Apokaliptik Eserler ve Kıyâmet: Hadisler Işığında Bir Durum Değerlendirmesi”, Çev.: Yavuz Köktaş, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 2, Sa: 3, s. 210-212.

amacıyla bu ve benzeri sahih hadislerin doğru anlaşılması ve anlatılması gerekmektedir. Kanaatimizce Hz. Muhammed (s.a.v.) bu sözleriyle “kendisinin son rasûl olduğuna vurgu yapmış ve başka peygamber gelmeyeceğini anlatmaya” çalışmış olmalıdır. Yoksa o, birinci öncelikli olarak kıyâmetin kopma vaktinin çok yaklaştığını ve bir kenara çekilip ibâdetlere ağırlık verilmesini kast etmemiştir. Zaten hem Kur’an’ın inzâlî hem de Hz. Peygamber’in gelmesi kıyâmetin yaklaştığının en bariz delilidir. Ancak kıyâmetin ne zaman kopacağına bilgisi sadece ve sadece Yüce Allah’ın katındadır.¹⁷ Bu nedenle, ahireti kazanma endişesiyle dünyevî görev ve sorumlulukları ihmal etmek ve buna gerekçe olarak söz konusu sahih hadisi delil göstermek Hz. Peygamber’in maksadının doğru anlaşılmadığının bir göstergesidir, denilebilir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber’in kıyâmetin ne zaman kopacağı yönündeki sorulara büyük alâmetleri sıralayarak cevap vermediği bilinmektedir. O, zaman zaman kıyâmetle ilgili sorularla karşılaştığında öncelikle toplumsal kıyâmete¹⁸ işaret etmiş, küresel kıyâmetin ise ansızın kopacağını¹⁹ haber vermiştir. Böyle soru soran kimselere kendi ölümlerini (kişisel kıyâmet) düşüncelerini ve bunun için hazırlık yapmalarını²⁰ tavsiye

¹⁷ et-Tahâ, 20/15; el-Lokmân, 31/34; el-Ahzâb, 33/63.

¹⁸ Ebû Hureyre’den nakledilen hadiste, Hz. Peygamber’in konuşma yaptığı esnada yanına gelerek: “*متى الساعة؟* saat ne zamandır?” diye soran kişiye: “*Emânet zâyi edildiği vakit saati bekleyin*” diye cevap verdiği, bu kimsenin: “*Emanet nasıl zayi edilir?*” sorusuna ise: “*İş, ehil olmayanlara tevdi edildiği zaman saati bekleyin*” buyurduğu haber verilmektedir. Hz. peygamber bu sözle toplumsal kıyâmetin bir alametine işaret etmiş olmalıdır. Bkz. BUHÂRÎ, İ. 1992: 2/İlim, (I, 21), 35/Rikâk, (VII, 188); İBN HİBBÂN, E. 1993: I, 307.

¹⁹ Hz. Peygamber Ebû Hureyre’den rivâyet edilen bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: “*...Alış-veriş için bir araya gelen iki kişi, bir elbiseyi açacaklar, satış işlemi tamamlanmadan ansızın kıyâmet kopacak, o elbiseyi tekrar kaldırıp katlamaya fırsatları olmayacak. Bir kişi devesini sağacak, ancak sağdığı devesinin sütünü içmek nasip olmadan ansızın kıyâmet kopacak. Bir kişi havuzunu sıvayıp tamir edecek ancak, tamir ettiği havuzun suyunu kullanmak ona nasip olmadan ansızın kıyâmet kopacak. Yemek yiyen bir kimse, lokmasını ağzına götürürken ansızın kıyâmet kopacak ve o yemeği yemek ona nasip olmayacak.*” Bkz. BUHÂRÎ, İ. 1992: 92/Fiten, 25 (VIII, 101), 81/Rikâk, 40 (VII, 191); MÜSLİM, E. 1992: **Sahîhu Müslim**, Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâki, Çağrı Yay., 52/Fiten, 27 (III, 2270), İstanbul.

²⁰ Enes b. Mâlik’ten nakledilen hadiste Hz. Peygamber’in çölden gelen bir şahsın kıyâmetin ne zaman kopacağıyla ilgili sorusuna soruyla karşılık vererek: “*Peki senin kıyâmet için bir hazırlığın var mı?*” şeklinde mukabele ettiği, o kişinin: “*Benim, Allah ve Rasûlünü çok sevmekten başka bir hazırlığım*” yok cevabı üzerine Hz. Peygamber’in: “*O zaman sen sevdiklerinle beraberisin*” dediği haber verilmektedir. BUHÂRÎ, İ. 1992: 78/Edeb, 95 (VII, 112); MÜSLİM, E. 1992: 45/Birr, 50 (III, 2032-2033); İBN HANBEL, A. 1992: **el-Müsned**, Çağrı Yay., III, 178, İstanbul.

etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine sorulan bu tarz sorulara verdiği cevaplarda “saat” (الساعة) kelimesini kullanmış olup, onun bu kelimeyi hangi anlamda kullandığı çok önemlidir. Bu hadisler tercüme edilirken ya da topluma anlatılırken “saat” kelimesine hep aynı anlam verilecek olursa yanlış sonuçlara ulaşılması kaçınılmaz olabilecektir. Çünkü Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), “saat” kelimesinin kıyâmet-i suğra, kıyâmet-i vustâ ve kıyâmet-i kübrâ olmak üzere üç farklı anlamı içinde barındırdığını belirtmektedir. Buna göre; kıyâmet-i suğrâ ile kişisel kıyâmet, kıyâmet-i vustâ ile toplumsal kıyâmet ve kıyâmet-i kübrâ ile de büyük kıyâmet kast edilmektedir. el-İsfahânî, “kıyâmet-i suğra”yı, ferdin ölümü, “kıyâmet-i vustâ”yı bir neslin yok olması ve “kıyâmet-i kübrâ”yı da “küresel kıyâmet” şeklinde açıklamaktadır.²¹ Sonuç olarak, Hz. Peygamber’den gelen rivâyetlerde “saat” kelimesini görünce buna derhal büyük kıyâmet anlamını yüklemek yanlış olabilir. Zira her rivâyette “saat” kelimesinin farklı anlamlarda kullanılmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

b. “Hz. Peygamber’in Zinanın Çoğalması, İlmin Kaldırılması, Cahillerin Sayılarının Artması”yla İlgili Uyarısı

Hz. Peygamber’in “*Envâru’l-Âşikîn*”de geçen, “*İlmin kaldırılması, cehâletin çoğalması, zinanın yaygınlaşması, içkinin tüketilmesinden*” bahseden sözü de²² yanlış anlaşılan fiten hadislerindedir. Bu rivâyeti Enes b. Mâlik’ten Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Nesâî, Ma’mer b. Râşid, Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, İbn Humeyd, Nu’aym b. Hammâd, Ruyânî, Ebû Yâ’lâ ve İbn Hibbân tahrir etmişlerdir.²³ Bu rivâyetin de sahih olduğu anlaşılmaktadır.

²¹ RÂGIB, İ. 1986: 362.

²² AHMED BİCAN, Y. 1885: 368.

²³ BUHÂRÎ, İ. 1992: 3/İlim, 21 (I, 28), 67/Nikah, 110 (VI, 158), 74/Eşribe, 1 (VI, 241), 86/Hudûd, 20 (VIII, 20); MÜSLİM, E. 1992: 47/İlim, 5 (III, 2056); TİRMİZÎ, M. 1992: 31/Fiten, 34 (IV, 491); İBN MÂCE, M. 1992: 37/Fiten, 25 (II, 1343); İBN HANBEL, A. 1992: III, 176; NESÂÎ, E. 1991: *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Thk.: Abdulfaffar Süleyman el-Bendâvî-Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, III, 455, Beyrut; MA’MER B. RÂŞİD, 1403: *el-Câmi’*, (Abdurrezzâk’ın Musannefi içinde), Thk.: Habîbu’l-Â’zamî, el-Mektebetü’l-İslâmî, XI, 381, Beyrut; TAYÂLİSÎ, S. ts: *Müsnedü Tayâlisî*, Dâru’l-Ma’rife, s. 266, Beyrut; İBN EBÎ ŞEYBE, A. 1409: *Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdisi ve’l-Âsâr*, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü’r-Rüşd, VII, 466, Riyad; İBN HUMEYD, E. 1408: *Müsnedü Abd İbn Humeyd*, Thk.: Subhi el-Bedrî es-Semerrâi-Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî, Mektebetü’s-Sünne, s. 359, Kâhire; NUAYM B. HAMMAD, 1412: *Kitâbu’l-Fiten*, Thk.: Semir Emin ez-Züheyrî, Mektebetü’t-Tevhîd, IV, 813, Kâhire; RÛYÂNÎ, M. 1416: *Müsnedü Rûyânî*, Thk.: Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, II, 379, Kâhire; EBÛ YÂ’LÂ, A. 1984: *Müsnedü Ebî Yâ’lâ*, Thk.: Hüseyin Selim Esed, V, 274, 282, 307, 381, 395, 400, 409, 456, Dımeşk; İBN HİBBÂN, E. 1993: XV, 171-172. Bu rivâyetlerin değerlendirilmesiyle ilgili bkz. SEYHAN, A. 2006: 129-130.

Nitekim Hz. Peygamber, bütün bunlar yapıldığı takdirde toplumsal kıyâmetin yaklaşacağını, böyle bir cemiyette huzursuzluğun artacağını, çıkabilecek iç karışıklıklar ve savaşlar neticesinde insanların sayılarında ciddi azalmaların yaşanacağını söylemek suretiyle ümmetini dinî-ahlâkî değerlerden uzaklaşmaktan ve kötülöklere dalmaktan sakındırmayı amaçlamış olmalıdır. Onun uyarılarının esas amacı, bu tür yanlışlıkların yaygınlaştığı toplumların savaşa sürüklenebileceği, sömürülebileceği, köleleştirilebileceği veya varlığını kaybedebileceği tehlikesine işaret etmektir. Dolayısıyla küresel değil, toplumsal kıyâmetle ilgili söz konusu uyarı doğru anlaşılmalıdır, küresel kıyâmetin bir alâmeti ve habercisi olarak değerlendirildiği zaman Müslümanların farklı mecralara ve maceralara sürüklenmesi söz konusu olabilecektir. Mesela sahte bir mehdî çıkıp insanları korkutarak veya kandırarak çok yanlış yerlere götürebilecektir. Oysa ahlaksızlıkların artması, ilmin azalması ve cahillerin çoğalmasıyla aile ve toplum hayatında meydana gelebilecek bozulmalara işaret edildiği, bunların Yüce Allah'ın toplumlar için koyduğu sosyal düzen kanunları olduğu²⁴ ve bunlarla da kıyâmet-i vustânın kastedildiğini söylemek, hem Hz. Peygamber'in maksadının doğru anlaşılmasına hem de onun doğru tanıtılmasına imkân sağlayabilir.

c. “Hz. Peygamber’in Kudüs’ün Fethedilmesi”yle İlgili Tavsiyesi

Hz. Peygamber'in “*Envâru'l-Âşikîn*”de geçen Kudüs'ün fethedilmesiyle ilgili tavsiyesi de²⁵ yanlış anlaşılan ve küresel kıyâmetle ilişkilendirilen hadislerdendir. Bu rivâyeti Abdullah b. Amr'dan İbn Hanbel,²⁶ Ebû Abdurrahman Avf b. Mâlik el-Eşcâî'den ise Buhârî, İbn Hanbel, İbn Mâce, Rûyânî, Bezzâr, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²⁷ İbn Hanbel'in Abdullah b. Amr'dan tahrir ettiği rivâyette

²⁴ ÇELEBİ, İ. 2002: **İslâm'da İnanç Esasları**, (Bekir Topaloğlu ve Y. Şevki Yavuz ile birlikte), Çamlıca Yay., s. 280, İstanbul.

²⁵ AHMED BİCAN, Y. 1885: 368.

²⁶ İBN HANBEL, A. 1992: II, 174.

²⁷ BUHÂRÎ, İ. 1992: 58/Cizye, 15 (IV, 68), 53/Sulh, 7 (III, 168); İBN HANBEL, A. 1992: VI, 25, 27; İBN MÂCE, M. 1992: 36/Fiten, 25 (II, 1341-1342), 36/Fiten, 35 (II, 1371); RÛYÂNÎ, M. 1416: I, 393; BEZZÂR, E. 1409: **el-Bahru'z-Zehhâr el-Ma'ruf bi Müsnedi Bezzâr**, Thk.: Mahfûz er-Rahman Zeynullah, Müessesetu Ulumi'l-Kur'an/Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, VII, 176, Beyrut; TABERÂNÎ, S. 1983: **el-Mu'cemü'l-Kebir**, Thk.: Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, XVIII, 54, 66, Musul; TABERÂNÎ, S. 1405: **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, Thk.: Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, Müessesetu'r-Risâle, I, 133; II, 69, Beyrut; HÂKİM, EN-NİSÂBÜRÎ, M. 1990: **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, III, 630; IV, 465, Beyrut; BEYHAKÎ, E. 1994: **es-Sünenü'l-Kübrâ**, Thk.: Muhammed

sıralamada farklılık olmakla beraber bütün maddelerin aynı olduğu, ancak fethedilecek şehrin Kudüs değil İstanbul olduğu görülmektedir. Bu hadisin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber'in âyetlerde²⁸ verilen müjdelere uygun olarak zaman zaman ümmetini motive edici²⁹ sözler söylemesi mümkündür. O, bunu yaparken ashâbına hedef göstermiş ve bazı yerlerin fethedileceğiyle ilgili müjdelere vermiştir. Nitekim Hız. Peygamber bu tür mesajlarla İslâm'ın çok uzak diyarlara yayılması ve insanların gönüllerinin fethedilmesi gerektiğini ashâbına anlatmak istemiş olmalıdır. Zira aynı zamanda bir devlet başkanı olan Hız. Peygamber'in bu tespit ve tavsiyeleri yerinde ve mâkuldür. Onun da toplumun her bir ferдинin yaptığı gibi gelecekte karşılaşılmaması muhtemel sorunlara ilişkin kendi görüş ve düşüncelerini arkadaşlarıyla paylaşması gayet tabiidir. Çünkü Hız. Peygamber'in risâlet görevi esnasında kendisinden sonraki olayları ve tarihî gelişmeleri haber vermek gibi bir sorumluluğu yoktur.³⁰ Ancak burada önemli olan, onun bu tavsiyelerini doğru anlamak ve bunlardan gereken dersleri çıkartabilmektir. Hız. Peygamber'in bu sözünün de zaman içerisinde anlaşıldığı şekliyle küresel kıyâmetin çok yaklaştığı konusuyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Oysa onun bu tavsiyelerini hak ettiği gibi anlamayarak küresel kıyâmetin yaklaştığı şeklinde değerlendirmek isabetli değildir. Nitekim böyle yapanlar insanları yeterince aydınlatamadıkları gibi, Müslümanları da "kıyâmet nerdeyse koptu kopacak" diyerek pasif bir tutum içine itebilmişler³¹ ve Hız. Peygamber'in sözlerinden gereken ibretlerin alınmasını oldukça zorlaştırabilmişlerdir.

Benzer şekilde Hız. Peygamber'in kendisinden sonra meydana gelecek siyasî olaylar hakkında "tafsilatlı bilgiler" verdiği dair rivâyetler de bazen insanları umutsuzluğa sevk edebilmiştir. Söz konusu rivâyetleri

Abdulkâdir Atâ, IX, 223, Mekke. Bu rivâyetlerin değerlendirilmesiyle ilgili bkz. SEYHAN, A. 2006: 141-143.

²⁸ "Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle müminler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir." er-Rûm, 30/2-5.

²⁹ "...Onlar için dua da et! (Onlara destek ol! Cesaretlerdir! Motive et!). Çünkü senin onlar lehine duan (manevî desteğin, cesaretlendirmen, ümit ve müjdelere vermen), onlar için büyük bir huzur ve tatmin kaynağıdır..." et-Tevbe, 9/103.

³⁰ KELEŞ, A. 2006: "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri-'Hilâfet Benden Sonra Otuz Senedir' Hadisi-", İstem, Yıl 4, Sa: 7, s. 54.

³¹ Bu konuya eleştirel bir yaklaşım ve değerlendirmeler için bkz. COOK, D. 2010: "Hadis, Otorite Ve Dünyanın Sonu: Modern İslâm Apokaliptik Edebiyatında Hadisler", Çev.: İbrahim Kutluay, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, C. 1, Sa: 1-2, s. 141-156.

kullanarak kıyâmetin çok yaklaştığını iddia edenler veya bunu siyasî amaçları için kullananlar Müslümanları yanıltabilmişlerdir. Bu nedenle, siyasî maksatlarla üretilen bu tür rivâyetleri³² Hz. Peygamber'e isnad etmek doğru değildir. Nitekim mezkûr rivâyetlerin sıhhati konusunda ciddi tereddütler olduğu ifade edilmektedir.³³

Hz. Peygamber, Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda yönetim ehil ellere teslim edilmediği zaman toplumda ciddi problemlerin yaşanabileceğini, kaos, kargaşa, anarşi ve istikrarsızlığın baş gösterebileceğini, bu durum düzeltilinceye kadar toplumsal alt üst oluşların süreceğini, böyle durumlarla karşılaşmamak için idareyi üstlenenlerin vazifelerini en güzel şekilde yapmalarını ve onları denetleyen kamuoyunun da çok dikkatli ve duyarlı olması gerektiğini ashâbına söylemiş ve ümmetini bu tür tavsiyelerle uyarımış olabilir. Ancak onun bu yerinde ve haklı tespitlerini yanlış anlayarak küresel kıyâmetle ilişkilendirmek ve Müslümanları toplumsal hayatın öznesi olmaktan uzaklaştırmak doğru değildir. Dolayısıyla, Hz. Muhammed'in Müslümanları küresel değil, kişisel ve toplumsal kıyâmetle ilgili konularda uyardığını söylememiz mümkündür.

d. Hz. Peygamber'in "Sahte Peygamberler"le İlgili Uyarısı

Hz. Peygamber'in "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen³⁴ ve "*Kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu zanneden yaklaşık otuz*"³⁵ kadar yalancı deccâl gönderilmedikçe kıyâmet kopmayacaktır" şeklindeki sözü de yanlış anlaşılan rivâyetlerdendir. Bu rivâyeti Ebû Hureyre'den Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, İbn Hibbân, Taberânî ve Osman b. Sa'îd tahrir etmişlerdir.³⁶ Tirmizî rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir.

³² KIRBAŞOĞLU, H. 2000: "*İstismâra Elverişli Münbit Toprak: Hadisler*", İslâmîyât, C. 3, Sa: 3, s. 132, Ankara; KIRBAŞOĞLU, H. 2002: *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât, s. 215, 280-288, Ankara. Ayrıca bkz. SANCAKLI, S. 2001: *Sünneti Doğru Anlamak, Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler*, Sır Yay., s. 181, Bursa.

³³ YILDIRIM, A. 2003: "*Tasavvufta Gayb Problemi Ve Tasavvuf Literatüründe Gaybî Rivâyetler*", Arayışlar, Yıl 5, Sa: 9-10, s. 209, Isparta.

³⁴ AHMED BİCAN, Y. 1885: 370.

³⁵ Mübârekfûrî bu sayının kesretten kinâye olduğunu söylemiştir. Bkz. MÜBÂREKFÛRÎ, E. ts.: *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmîi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, VI, 385, Beyrut.

³⁶ BUHÂRÎ, İ. 1992: 92/Fiten, 25 (VIII, 101), 61/Menâkıb, 25 (VI, 178); MÜSLİM, E. 1992: 52/Fiten, 18 (III, 2239-2240); TİRMİZÎ, M. 1992: 31/Fiten, 43 (IV, 498); EBÛ DÂVUD, S. 1992: 36/Melâhim, 16 (IV, 507); İBN HANBEL, A. 1992: II, 236, 313, 349, 457, 530; EBÛ YÂ'LÂ, A. 1984: X, 350, XI, 394; İBN HİBBÂN, E. 1993: XV, 27-28; TABERÂNÎ, S. 1985: *el-Mu'cemü's-Sağîr*, Thk.: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc, Mektebetü'l-İslâmî, II, 182, Beyrut; EBÛ AMR OSMAN B. SAİD, 1416: *es-Sünenü'l-Vâridetü fi'l-Fiten*, Thk.: Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, Dâru'l-Âsime, IV, 861, Riyad. Bu rivâyetlerin

Mezkûr rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, kendisinden sonra ortaya çıkabilecek sahte peygamberlerle ilgili uyarı görevini yapmış ve bunların niyetleri hakkında ashâbını bilgilendirmiştir. Onun bu ikazlarını küresel kıyâmetle ilişkilendirmek doğru değildir. Çünkü bu tür yalancı ve sahtekâr insanlar her asırda bulunabilecek ve Müslümanları yanıltmak isteyebileceklerdir. Dolayısıyla hadis bahsettiğimiz şekilde anlaşıldığında İslâm toplumlarının daha sağlıklı bilgilendirilmesi ve sahte kurtarıcıların kötü emellerine alet olabilecek kimselerin sayılarının azaltılabilmesi mümkün olacaktır. Bir başka ifadeyle, günümüzde de böyle sahte peygamberler ve yalancı mehdîler vardır ve Hz. Peygamber'in bu uyarısı güncelliğini ve geçerliliğini hâlâ muhafaza etmektedir.

e. Hz. Peygamber'in "Ümmetin Dalâlet Üzere Toplanmayacağına" İlişkin Uyarısı

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen³⁷ "*Ümmetin dalâlet üzere toplanmayacağına*" dair nakledilen rivâyet de yanlış anlaşılmaktadır. Zira konuyla ilgili temel hadis kaynaklarında geçen benzer üç rivâyetin sened itibarıyla çok zayıf olduğu görülmektedir.³⁸

Allah Teâlâ'nın bir toplumu diğer toplumlardan farklı bir statüde ve daha imtiyazlı kurallarla imtihana tabi tutması onun koyduğu ilkelerle³⁹ çeliştiği anlamına gelebilir. Oysa böyle bir şeyi Yüce Allah'a izafe etmek hem Kur'an-ı Kerim'e hem de Sahih Sünnet'in ortaya koyduğu ilkelere aykırı bir durum olarak görülebilir. Nitekim dalâlete düşüp dinden dönme tehlikesi herkes için her zaman söz konusudur. Bu nedenledir ki Yüce Allah: "*Eğer kim İslâm'dan döner ve sapıklığı tercih ederse, O'nun sevdiği ve O'nu seven, müminlere karşı alçak gönüllü, hakikat inkârcılarına karşı onurlu, Allah yolunda üstün çaba gösteren ve kınayanların kınamasından korkmayan bir toplum⁴⁰ getireceğini*" ifade etmektedir.⁴¹ Yani ümmetin tamamının olmasa da çoğunluğunun dalâleti tercih etmesinin imkân dâhilinde olduğu bu âyetten anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ümmetin

değerlendirilmesiyle ilgili bkz. SEYHAN, A. 2006: 145-146.

³⁷ AHMED BİCAN, Y. 1885: 299.

³⁸ Söz konusu bu üç rivâyetin tahrir ve tenkidi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: 147-151.

³⁹ el-İsrâ, 17/77; el-Ahzâb, 33/62; el-Fâtır, 35/43; el-Fetih, 48/23.

⁴⁰ Burada "toplum" kelimesinin kullanılması önemlidir. el-Enfâl, 8/53 ve er-Ra'd, 11/13 âyetleriyle birlikte değerlendirildiğinde topluma yüklenen ödev ve sorumluluklar daha iyi anlaşılacaktır. Zira Müslüman olmak sorumluluk almak demektir.

⁴¹ el-Mâide, 5/54.

çoğunluğuna böyle bir güvencenin verilmediği ifade edilebilir. Eğer böyle bir güvence verilmiş olsaydı, ahiret günü başta Yahûdî ve Hristiyanlar olmak üzere kendilerine peygamber gönderilen bütün kavimlerin itiraz edebilecekleri haklı bir nedenleri olurdu. Oysa geçmişte yaşanan hâdiseler kimseye böyle bir ayrıcalığın tanınmadığını ortaya koymaktadır. Zira Yüce Allah bu konuda herhangi bir ayırım gözetmemiş, kulları için koyduğu ilkeleri değiştirmemiş ve ümmet-i Muhammed’i de böyle bir koruma altına almamıştır. Başka bir toplumun İslâm’ı temsil edeceğini belirterek Müslümanların böyle bir yanılığa kapılmalarını ve kendilerine aşırı derecede güvenip hak ve adalet çizgisinden ayrılmalarını engellemiştir.

Diğer taraftan Allah’ın koyduğu bu kuralın kıyâmete kadar gelecek bütün insanlar için geçerli olduğu açıktır. Şöyle ki; eğer insanlığın tamamı, Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olmaz, O’nu inkâr eder ve sapıklığı (الضلال البعيد) tercih ederlerse, Kur’an-ı Kerim’de belirtildiği üzere yeryüzüne başka insanların getirilmesi zorunlu hâle gelebilecektir.⁴² Toptan helâki hak eden ümmetlerin başına gelenlerde olduğu gibi bu durum gerçekleşebilecektir. Nitekim onlar azgınlıkları sebebiyle kendi sonlarını kendileri hazırlamışlardır.⁴³ Zira Yüce Allah’ın koyduğu kural hâlâ geçerlidir. “*Dua ve yöneliş, Allah’a olan inanç gereği değilse, Allah’ın böyle insanlara değer vermeyeceği*”⁴⁴ ortadadır. Nitekim Kur’an-ı Kerim bütün bu

⁴² “...Biz, hem sizden önce vahiy indirilenlere, hem de size Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olmanızı emretmişizdir. Eğer O’nu inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde olan her şey Allah’a aittir ve Allah kendi kendine yeterlidir, övülmeye lâyık olandır. ...O eğer dilerse, ey insanlar, sizi yok edip (yerinize) başka varlıklar geçirebilir: Çünkü Allah bunu yapmaya gerçekten muktedirdir.” en-Nisâ, 4/131-133; Ayrıca bkz. “...Çünkü (Allah’a karşı sergiledikleri) bu (inkârcı tutum) sapıklıkların en kötüsüdür. Görmüyor musun(uz), gökleri ve yeri belli bir gerçekliğe göre yaratan Allah’tır? **Dilerse sizi ortadan kaldırır ve (yerinize) yeni bir yaratılmışlar topluluğu getirir.** Ve bu Allah için zor da değildir.” el-İbrâhim, 14/18-20; “...Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizsiniz, ama O, hiçbir şeye muhtaç değildir ve hamd O’na mahsustur. **Dilerse sizi ortadan kaldırır ve (yerinize) yeni bir yaratılmışlar topluluğu getirir: Bu Allah için zor da değildir.**” el-Fâtur, 35/14-17.

⁴³ el-Enâm, 6/6; el-A’raf, 7/4; el-Enfâl, 8/54; el-Yûnus, 10/13; el-İbrâhim, 14/13; el-Hicr, 15/4; el-İsrâ, 17/17; el-Meryem, 19/74, 98; et-Tâhâ, 20/128, 134; el-Enbiyâ, 21/6, 9, 95; el-Hac, 22/45; eş-Şuarâ, 26/139, 208; el-Kasas, 28/43, 58-59; es-Secde, 32/26; el-Yâsîn, 36/31; es-Sâ’d, 38/3; ez-Zuhruf, 43/8; el-Duhân, 44/37; el-Ahkâf, 46/27, 35; el-Muhammed, 47/13; el-Kâf, 50/36; el-Kamer, 54/51; el-Hâkka, 69/5, 6; el-Mürselât, 77/16.

⁴⁴ “(İnananlara) de ki: ‘Dua ve yönelişiniz O’na olan inancınız için değilse, Rabbin size niçin değer versin? (Ve inkârcılara de ki:) ‘Gerçek şu ki, siz (Allah’ın mesajını) yalan saydınız: artık bu (günah) sizin yanınızı bırakmayacaktır!’” el-Furkân, 25/77. Buhârî, bu âyet-i kerime’de geçen “dua”nın, “inanç”la eş anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Yüce Allah, aklını kullanarak sağlıklı tefekkürü gerçekleştirmeyenlerin, kendisinin varlığına şekesiz ve şüphesiz inanan tüm hakikat inkârcılarının kendi yanında hiçbir değerlerinin olmayacağını söylemektedir, denilebilir. Bkz. BUHÂRÎ, İ. 1992: 2/İman, 2 (I, 8).

hususları apaçık bir şekilde dile getirmiş ve insanları uyarmıştır.

Özetle, Yahûdîlerin iddialarının aksine Yüce Allah koyduğu kuralları değiştirmemiş ve hiçbir kavme özel bir ayrıcalıkta bulunmamıştır. Dolayısıyla ümmet-i Muhammed'in çoğunluğunun yanılabilceği istisnâî durumlar her zaman söz konusu olabilir. Bu konuda gelmiş-geçmiş hiçbir ümmete farklı bir statü tanınması söz konusu değildir. Bu bakımdan rivâyetlerde haber verilen “*Ümmetin dalâlet üzere toplanmayacağı düşüncesini*” “mutlak doğru” şeklinde değerlendirmek isabetli olmasa gerektir. Böyle bir tehlike küresel kıyâmete kadar herkes için geçerlidir. Yüce Allah bu konuda kulları arasında herhangi bir ayırım yapmamış, koyduğu ilkeleri değiştirmemiş ve ümmet-i Muhammed'e de böyle bir ayrıcalık tanımamıştır. Kur'an-ı Kerim, başka bir toplumun İslâm'ın bayraktarlığını yapabileceğini belirterek Müslümanların yanlış bir kanaate sürüklenmelerini engellemiştir. Kur'an'ın söz konusu uyarısına rağmen mezkûr rivâyeti ümmet-i Muhammed'in üstünlüğünün bir göstergesi olarak algılamak ve öyle anlatmak yanlış, denilebilir.

f. Hz. Peygamber'in “Ümmetin 73 Fırkaya Ayrılacağıyla” İlgili Uyarısı

Hz. Peygamber'e atfedilen ve “*Envâru'l-Âşikîn*”de geçen⁴⁵ “*Ümmetin 73 fırkaya ayrılacağıyla*” ilgili rivâyet de en çok tartışılan hadislerdendir. Bu tartışmalar genellikle rivâyetin anlaşılması ve yorumlanması üzerinde cereyan etmektedir.⁴⁶ Ancak rivâyetin sıhhati ve yetmiş üç sayısı hakkında genel bir kabulün olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber bu sözyle ümmetini Ehl-i kitâbın kendi içlerindeki farklılıkları doğru değerlendiremeyerek tefrikaya düştüğü gibi düşmemeleri konusunda uyarmıştır. Yoksa mezkûr hadis onları farklı gruplara ayrılmaya teşvik ettiği anlamına gelmemektedir. Herkesin kendi görüş ve düşüncesini “mantıklı gerekçelere dayanarak” doğru kabul etmesi normaldir. Ancak İslâm ümmeti içinde her grubun kendisini müjdelenen fırka sayarak diğerlerini dışlaması, yok sayması ve ilişkileri koparması kesinlikle doğru değildir. Zira Hz. Peygamber'in uygulamalarının tamamına bakıldığında görüleceği üzere o ne böyle bir şey kastetmiş ve ne de bu anlama gelebilecek bir söz söylemiştir. Birlik ve beraberliğe haddinden fazla önem veren Hz. Peygamber'in bu tavsiyesinin hilafına bir ifadeyi kullanması zaten düşünülemez. Nitekim muhtelif fikirlere ve istişâreye önem veren bir peygamberin tek bir grubu cennetle müjdelemesi ve diğerlerinin tamamını

⁴⁵ AHMED BİCAN, Y. 1885: 300.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: 152-158.

dışlaması onun uygulamalarıyla bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla Ebû Hureyre ve Muâviye'den gelen rivâyet dikkatlice incelendiğinde görüleceği üzere burada sadece, “*Yahûdî ve Hıristiyanların fırkalara ayrıldığı gibi kendi ümmetinin de ayrılacağı*” ifadeleri yer almakta, ancak bu rivâyetlerde ne “cennetten”, ne “cehennemden”, ne de “cemaatten” söz edilmektedir. Bu itibarla, mezkûr ifadelerin rivâyete sonradan eklenerek hadis in zenginleştirildiği ve her grubun kendilerini haklı göstermek için rivâyeti istediği şekilde alıp yorumladığı söylenebilir.

Günümüz kelâm araştırmacılarından Özler: “*Hz. Peygamber'in istisna ederek kurtuluşa olacağını haber verdiği tek fırkayı, yani Fırka-ı nâciye'yi, nübüvvetinin bütün bir ümmeti hatta tüm insanlığı kuşatıcı hususiyetine uygun olarak ismen tayin etmediğini, sadece vasıf olarak belirlediğini*” söylemekte ve: “*Kurtuluşa olmanın bu belirleyici vasfını Hz. Peygamber ile ashâbının buldukları yol üzere olmaktır*” şeklinde açıklamaktadır. Özler: “*Kur'an ve Sünnet'in belirlediği çizgide bulunmak, onların bize telkin ettiği ruhu kavramak ve yakalamak, kurtuluşa olmanın ölçüsü ve yoludur*” demektedir.⁴⁷ Bu itibarla, Hz. Peygamber'in ümmeti içerisinde değişik kanaatlerin olacağını belirtmesinin, bunu bir rahmet olarak görmesinin ve yararlanması gerektiğini ifade etmeye çalışmasının zaman içerisinde böyle bir anlam kaybına uğradığı söylenebilir.

Diğer taraftan İslâm'ın insanlığa sunduğu düşünce ve ifade hürriyeti yanında, insanların farklı fitrat ve kâbiliyette yaratılmış olmaları, ayrıca bazı dâhilî ve hâricî sebepler sonucu İslâm toplumlarında muhtelif düşünce ve anlayışların ortaya çıkması tabiidir. Zira fikrin hareketi manasına gelen ihtilaf (farklı görüş ve düşüncede olmak) aslında kaçınılmaz bir şeydir ve meşrû ölçüler içinde kaldığı müddetçe düşünceyi donukluktan kurtardığı için de makbuldür. Yeter ki niyetler halis, saf ve samimi, güdülen gaye de sadece hakikati aramak ve ona kavuşmak olsun. Bu niyet ve amaçla yola çıkıldıktan sonra, metotlar ve yaklaşım tarzları farklı olduğu için değişik sonuçlara ulaşılmışsa bunlar “belli ölçü ve çerçeveler dâhilinde” muteberdir ve böyle bir davranışı küfür ölçüleriyle değerlendirmek özünde yanlıştır.⁴⁸

Gerek geçmişte gerekse de günümüzde ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağından bahseden söz konusu hadis maalesef çok istismar edilmiş ve hâlâ edilmektedir.⁴⁹ Nitekim günümüzde pek çok mezhep, tarikat ve cemaat

⁴⁷ ÖZLER, M. 2010: **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı**, Rağbet Yay., s. 106, İstanbul.

⁴⁸ ÖZLER, M. 2010: 103-104.

⁴⁹ Bu hadisin fırkaların tasnifi konusuna olumsuz etkilerinden bahseden bir değerlendirme için bkz. GÖMBEYAZ, K. 2005: “**73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında**

bu hadisi yanlış yorumlamakta ve kendi taraftarlarını yanlarında tutabilmek için Fırka-i nâciye'nin kendileri olduğunu iddia edebilmektedirler.⁵⁰ Oysa Hz. Peygamber bu sözüyle, ümmetini farklı görüş ve düşünceleri dışlayarak tefrikaya düşmemeleri ve İslâm kardeşliğini bozmamaları konusunda uyarmıştır. Ancak onun bu tavsiyesi zamanla çarpıtılabilmiş, rivâyet anlam kaybına uğramış ve onun hiç kastetmediği bir sonuca ulaşılmıştır. Zira Hz. Peygamber'in uygulamalarının tamamına bakıldığında görüleceği üzere, onun ne böyle bir şey kastetmesi ne de bu anlama gelebilecek bir söz söylemesi mümkündür.⁵¹ Nitekim Allah'ın rızasını umarak İslâm'a hizmet eden Sahâbe'nin farklı düşüncelerde olmaları nasıl normal ise, günümüzde de O'nun dinine farklı metotlarla hizmet eden cemaatlerin değişik tarz ve yöntemleri kullanmaları normaldir. Bununla beraber diğer tarikat ve cemaatleri kendileri gibi düşünmedikleri gerekçesiyle hadiste zikredilen yetmiş iki dalâlet fırkasından biri olarak görmek ve göstermek doğru değildir.⁵² Çünkü Ehl-i Sünnet mütekelim ve fakihlerinin büyük çoğunluğu, dine ait olduğu kesin olarak bilinen zarûrât-ı diniyye dışındaki itikâdî ihtilaflar yüzünden fırkaların "tekfir olunamayacağı" hususunda ittifak etmişlerdir.⁵³

Değişik fikirlere saygı duyan, farklı bakış açılarını zenginlik olarak gören, bunlardan yararlanılması gerektiğini ifade Hz. Peygamber'in sadece bir grubu cennetle müjdelemesi ve diğerlerinin tamamını dışlayarak cehenneme göndermesi zaten söz konusu değildir. Bu nedenle, geçmiş fırkalar kendi dönemlerinde birbirlerinin görüşlerini rakibin görüşü olarak değerlendirmiş, birbirlerini yanlış yolda olmakla suçlamış ve katı bir tutum sergilemiş olabilirler. Ancak günümüzde tüm farklı görüş ve düşüncelerin İslâm toplumu için bir birikim ve zenginlik olduğu kabul edilmeli ve geçmişin husumetleri bir kenara bırakılabilmelidir.⁵⁴ Özetle, bu hadiste farklı fırkalara ayrılmak tavsiye edilmemekte, tam tersine eleştirilmekte ve "Hıristiyan ve Yahûdiler bu yanlışta düştüler, bölünüp parçalandılar, siz de aynı yanlışta düşmeyin!" mesajı verilmektedir.

Fırkaların Tasnifine Etkisi", UÜİFD, C. 14, Sa: 2, s. 147-160, Bursa.

⁵⁰ ÖZLER, M. 2010: 106.

⁵¹ KIRBAŞOĞLU, H. 2000: "İstismâra Elverişli Münbit Toprak: Hadisler", s. 132-133, 137; KIRBAŞOĞLU, H. 2002: **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitâbiyât, s. 368, Ankara; AKBULUT, A. 1992: **Sahâbe Devri Siyâsi Hadislerinin Kelâmî Problemlere Etkileri**, Birleşik Yay., s. 314, İstanbul.

⁵² DALKIRAN, S. 1997: "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", Ekev Akademi Dergisi, (Kasım), C. 1, Sa: 1, s. 111-112.

⁵³ ÖZLER, M. 2010: 107.

⁵⁴ ÖZLER, M. 2001: **İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at Adlandırılmaları**, Ekev Yay., s. 110, Erzurum.

g. Mehdîlik

Hız. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşîkîn*"de geçen mehdî ile ilgili rivâyetler⁵⁵ de en çok tartışılan konulardandır. Hız. Peygamber'in soyundan gelecek "mehdî" ile ilgili rivâyetlerin çoğunluğunun yer aldığı bazı kaynakların güvenilir olmadığı, bu rivâyetlerin isnâdlarının problemli olduğu ve metin tenkîdi yapıldığında da bir takım çelişkilerin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁵⁶

Diğer taraftan hemen hemen bütün dinlerde, hatta ilkel kavimlerde "mehdî" düşüncesinin varlığı dikkatleri çekmekte olup,⁵⁷ dünya dinlerinin ortak bir objesi olduğu, temel yapı ve elementlerinin birbirine çok benzediği ifade edilmektedir.⁵⁸ Nitekim iyi ile kötünün mücadelesi sürdükçe kaybeden tarafın böyle bir inanç içerisine girmesinin mümkün olabileceği belirtilmektedir. Çünkü böyle ortamlarda ümide ihtiyaç olmakta, kurtarıcı bir motife bel bağlama fikri insanı ve toplumlara rahatlatmaktadır. Hız. Peygamber döneminde böyle bir beklenti mevcut değilken, halifelerin şehit edilmesiyle başlayan süreçte, siyasî ve sosyal çalkantıların devam ettiği, zulüm ve haksızlığın boy gösterdiği saltanat devrinde "mehdî" bekleme inancının sosyal ve psikolojik şartlarının oluştuğu bilinmektedir. Bu problemlerden çıkış için, Kur'an ve Sünnet'in⁵⁹ rehberliğine sarılmak yerine, diğer din ve kültürlerin etkisiyle Kitab-ı Mukaddes'te bahsedilen Yahûdîleri esareten kurtaran ve kutsal mabedi yeniden inşa edecek olan kral "mesih" tipi bir "mehdî" beklentisine girilmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁰

⁵⁵ AHMED BİCAN, Y. 1885: 371-372.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: 210-218.

⁵⁷ WATT, W. MONTGOMERY, 1981: *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev.: E. Ruhi Fiğlalı, Umran Yay., s. 69, Ankara; KUTLUAY, Y. 2001: *İslâm ve Yahûdî Mezhepleri*, Anka Yay., s. 187, İstanbul; GÜNDÜZ, Ş. 1998: *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., s. 253, Ankara; ATAY, M. 2003: *Kütüb-i Sitte'deki Mehdî Hadislerinin Dinler Târîhi Açısından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜSBE, s. 32-33, Isparta; Malkoç, B. 2010: 72-78.

⁵⁸ SARIKÇIOĞLU, E. 1997: *Dinlerde Mehdî Tasavvurları*, Sidre Yay., s. 111, Samsun; FİĞLALI, E. 1986: *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., s. 267-269, Ankara; PAÇACI, M. 1998: "*Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı*", İslâmiyat, C. 1, Sa: 1, s. 35-53, Ankara.

⁵⁹ Veda Haccında ortaya konulan temel prensiplere bağlanılması gerekirken işin kolayına kaçılarak "mehdî" beklemek tercih edilmiştir. Bkz. EBÜ DÂVUD, S. 1992: 11/Menâsik, 56 (II, 459-464); İBN MÂCE, M. 1992: 25/Menâsik, 84 (II, 1022-1027); DÂRİMÎ, A. 1992: *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yay., Mukaddime, 16, 17 (I, 43-47), İstanbul.

⁶⁰ SARIKÇIOĞLU, E. 1997: 116; ÇELEBİ, İ. 2000: *Uzak ve Yakın Gelecek*, s. 95. Paçacı, Apokaliptik Edebiyatın dünyanın sonunda Allah'ın göndereceği bir kurtarıcı "Mesih" kişiliği geliştirdiğini, bu anlamdaki "Mesihlik" mefhumunun Hristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Bkz. PAÇACI, M. 2000: *Kur'an ve Ben Ne*

Dinî inanç ve ibâdetlerin zayıfladığı, savaşların sürdüğü, yabancıların baskı ve hâkimiyetlerini artırdıkları, ekonomik düzenin bozulduğu devirlerde “mehdî” bekleme inancının yaygınlık kazandığı görülmektedir.⁶¹

İnsanların neden “mehdî” beklentisi içine girdikleri araştırıldığında ise değişik sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Nitekim, “mehdî” ve “mesih”lerin peşlerine düşen kimselerin daima kurtarıcı arayanlar olduğu, ruhlarının derinliklerinde bir karizma özleminin yattığı, rasyonelliği inkâr ettikleri ölçüde duygularını serbest bıraktıkları,⁶² böyle bir ruh haliyle de kişiliklerini her türlü dış müdahale ve kontrole açık tuttıkları belirtilmektedir.⁶³ İşte böyle bir beklentiyi karşılamak isteyen menfaatçi kimseler her dönemde ortaya çıkmış ve kötü emellerine bu tür insanları alet edebilmişlerdir. Bu itibarla, art niyetli kimselere fırsat verilmemesi için konuyla ilgili rivâyetlerin doğru değerlendirilmesi ve Hz. Peygamber’e aidiyetinin çok iyi tespit ve tahlil edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan “mehdî” özlemini yansıtan rivâyetlere Buhârî ve Müslim’in eserlerinde hiç yer vermemesi oldukça dikkat çekicidir.⁶⁴ Bu durum onların kanaatlerinin hangi yönde olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Hz. Peygamber’in bile birçok sıkıntılara katlandığı göz önüne alındığında, “mehdî”nin kısa sürede dünyayı adâletle dolduracağı ve insanlar arasında refahı sağlayacağı iddiası bir ütopyadan ibarettir.⁶⁵ Böyle bir durum, kurtarıcıyı Hz. Peygamber’in önüne geçirmek demektir ki, bunun İslâmî bir mantıkla bağdaştırılması zordur. Âhir zamanda gelecek ve tebliği kıyâmete kadar geçerli olacak zatın Hz. Peygamber olduğu açıktır.⁶⁶ Bununla birlikte,

Kadar Tarihseliz?, s. 140.

⁶¹ SARIKÇIOĞLU, E. 2003: “Mehdî”, DİA, XXVIII, 369, İstanbul.

⁶² İbn Haldun’a göre “Mehdîlik” iddiasında bulunan sahtekârların peşinden ancak, ahmak, tecrübesiz, akılsız ve bilgisiz kimseler gitmektedirler ve bunlar genellikle, merkezlerden ve mamur olan yerlerden uzaklarda yaşayan akıllı kimselerdir. Bkz. İBN HALDUN, A. 1989: II, 179-180.

⁶³ BULAÇ, A. 1995: **Din ve Modernizm**, İz Yay., s. 316, İstanbul; SAYGILI, S. ts.: **Dünyayı Aldatanlar**, Türdav Yay., s. 133-134, 140-141, İstanbul. Saygılı, yalancı “mehdî”leri teşhis edip aldanmamak için, “mistik paranoya” denilen akıl hastalığının bilinmesi gerektiğini söylemekte ve bu kişilerin özelliklerinden bahsetmektedir. Bkz. SAYGILI, S. ts.: 232-236.

⁶⁴ İzmirli İsmail Hakkı da bu duruma dikkatleri çekmekte ve mehdi ile ilgili rivâyetlerin muteber ve güvenilir olmadıklarını düşünmektedir. Bkz. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI, 2010: **“Mehdi Meselesi Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap”**, Sad.: Ali Duman, Hikmet Yurdu, Temmuz-Aralık Yıl 3, C. 3, Sa: 6, s. 345, 346, Malatya.

⁶⁵ YAVUZ, Y. Ş. 2002: **“Kıyâmet Alâmetleri”**, DİA, XXV, 526, İstanbul.

⁶⁶ *“Daha önce kendilerine vahiy verdiklerimiz, onu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar: Ancak bilin ki, onların bazıları hakikati bile bile örtbas eder: Rablerinden gelen hakikati! O halde sen şüphe edenlerden olma!”* el-Bakara, 2/146-147. Krş, Tekvin, 21/13, 18, s. 18;

hayallerindeki olağanüstülükleri yaşatacak müstakbel bir kurtarıcı beklentilerini muhafaza edenlerin Kur'an'a aykırı bu görüşlerini İslâm ile sentezleyerek sürdürmeye çalışmaları doğru değildir. Kur'an'a göre âhir zamanda beklenen “mesîh” veya “mehdî” gelmiştir; adı da Hz. Muhammed Mustafa'dır.⁶⁷

Sonuç olarak, “mehdî” ile ilgili rivâyetleri her dönemde kullanarak ortaya çıkan ve istismar eden kimseler olmuştur. Bu gidişle kıyâmete kadar da çıkmaya devam edecektir. Mezkûr rivâyetlerin gücünün arkasına sığınarak insanları diledikleri gibi etkileyen kimselere karşı dikkatli olunması gerekmektedir. Zira bir kurtarıcı bekleme fikri doğru değildir.⁶⁸ Beklenen kurtarıcı Hz. Muhammed gelmiş, Kur'an-ı Kerim'i getirmiş ve Sahih Sünnet'in ilkelerini de ortaya koymuştur. Bundan sonra yapılması gereken, Hz. Muhammed'i doğru tanımak, ona ittibâ etmek ve onun ideallerini gerçekleştirmek için çalışmaktır. **Dünyada yaşayan her bir Müslümana düşen görev “mehdî” beklemek değil, “mehdî” gibi olmaya çalışmak, İslâm'ı en güzel şekilde temsil ve tebliğ etmek, yeryüzünde adâleti tesis etmek, tüm insanlığa kendi konuştukları dil ile Yüce Allah'ı tanıtmak ve hidâyet yollarını göstermektir.** Bununla beraber her dönemde Müslümanlara yol gösterecek, **“İslâmî ilimlerde derinleşmiş, ilmi ile âmil, ihlâslı, önder şahsiyetlerin”** olması tabiidir.⁶⁹ Bunların da bir anlamda “mehdî” olarak kabul edilmeleri imkân dâhilindedir. Lakin “mehdî” kavramını doğrudan küresel kıyâmetle ilişkilendirmenin ve âhir zamanda ortaya çıkacak bir “mehdî” fikrini savunmanın yeterince ikna edici olmadığı ifade edilebilir.

Şimdi de “*Envârü'l-Âşikîn*”de geçen ve Hz. Peygamber'e atfedilen

Tesniye, 18/15, 18, s. 195. “*Ve vaktiyle Meryem oğlu İsâ: ‘Ey İsrailoğulları! Şüphesiz, ben, Tevrat’tan geriye kalmış hakikat adına ne varsa hepsini doğrulamak ve benden sonra gelecek olan Ahmed adındaki bir elçiyi müjdelemek için size gönderilmiş olan Allah’ın elçisiyim’ dediğinde de aynı şey geçerliydi. Ama (gelişini İsâ’nın önceden haber verdiği) elçi hakikatin bütün kanıtlarıyla onlara geldiğinde: Bu (doğruluğumu iddia ettiğin mesaj), göz boyayan bir büyü(den başka bir şey değil)! demişlerdi.*” es-Sâf, 61/6. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/40-42; el-A'râf, 7/157.

⁶⁷ SARIKÇIOĞLU, E. 1997: 117.

⁶⁸ FAZLUR RAHMÂN, 1993: **İslâm**, Çev.: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay., s. 341, Ankara; ATAY, H. 2004: **Cehâletin Tahsili**, Atay ve Atay Yay., s. 54, Ankara; ATEŞ, S. 1998: **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, II, 406-407, İstanbul; İLHAN, A. 1993: **Mehdilik**, Beyan Yay., s. 140-141, İstanbul; KIRBAŞOĞLU, M. 1999: **İslâm Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara Okulu Yay., s. 291, Ankara; ÇELEBİ, İ. 2000: **Uzak ve Yakın Gelecek**, s. 91-92.

⁶⁹ Bu konuda yapılan bir değerlendirme için bkz. TEKİNEŞ, A. 2008: **Ahırzaman ve Kıyamet Alâmetleri**, Işık Yay., s. 139-140, İzmir.

kıyâmet sonrası yaşanacakları haber veren bazı rivâyetleri değerlendirelim.

B. Kıyâmet Sonrasına İlişkin Konular

a. Ahiret Azabı

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikin*"de geçen bir hadiste "*Bir kimsenin dünyadayken karşılaştığı depresyon, kutluk, hastalık, belâ, musîbet ve benzeri sıkıntılar sebebiyle âhiretteki azaptan kurtulacağı*" haber verilmektedir.⁷⁰ Oysa böyle bir rivâyet İslâm dininin yanlış tanıtılmasının önündeki engellerden birisini oluşturmaktadır. Zira bu rivâyet temel hadis kaynaklarında tespit edilemediği gibi metninde de ciddi problemler olduğu görülmektedir. Çünkü yanlış bir azap anlayışının yansımalarının görüldüğü rivâyeti Hz. Peygamber'in söylemesi mümkün değildir. Zira bu dünyanın imtihan yeri olduğu, herkesin değişik şekillerde deneneceği ortadadır. Allah Teâlâ hayatı ve ölümü kimin dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyacağını test etmek üzere yaratmıştır.⁷¹ Daha önce gelenler imtihan oldukları gibi, bundan sonra gelecekler de farklı şekillerde imtihan edileceklerdir.⁷² Çünkü hayatın ve ölümün anlamı budur.⁷³ Nitekim Yüce Allah hakikati tasdik edenlerle yalanlayanları,⁷⁴ inananlarla ikiyüzlülük yapanları böyle bir sınavla ortaya çıkartacaktır.⁷⁵ Muhakkak ki insanoğlu ölüm tehlikesiyle, açlıkla, dünya mallarını kaybetmekle, hastalıkla, sakat kalmakla,⁷⁶ büyük konuşmalarıyla,⁷⁷ hakikat inkârcılarının hakaret ve sataşmalarıyla⁷⁸ ve çok daha değişik şekillerde mutlaka imtihan olacaktır. İşte bu noktada duruşunu ve tavrını İslâm'ın ilkelerine göre belirleyen kazançlı çıkacak ve âhiretteki cehennem azabından kurtulması söz konusu olabilecektir. Rivâyette iddia edildiği üzere bir kimsenin dünyada iken karşılaştığı sıkıntıları mazeret göstererek âhiretteki azaptan kurtulması söz konusu olamayacaktır.⁷⁹ Şayet

⁷⁰ AHMED BİCAN, Y. 1885: 423.

⁷¹ el-Mülk, 67/2. Ayrıca bkz. el-Hûd, 11/7; el-Kehf, 18/7.

⁷² el-Ankebût, 29/2.

⁷³ el-Mülk, 67/1-2.

⁷⁴ el-Ankebût, 29/3.

⁷⁵ el-Ankebût, 29/11.

⁷⁶ el-Bakara, 2/155; el-Âl-i İmrân, 3/86.

⁷⁷ "*Ve hepinizi mutlaka sınavacağız ki (bizim yolumuzda) üstün gayret gösterenleri ve sıkıntılara göğüs gerenleri (diğerlerinden) ayırabilelim. Çünkü biz bütün iddialarımızın (büyük konuşmalarımızın, samimiyetinizin, niyetlerinizin doğru olup olmadığını) mutlaka ama mutlaka deneyeceğiz.*" el-Muhammed, 47/31.

⁷⁸ "*Mallarınızla ve canlarınızla mutlaka sıvanacaksınız. Ve doğrusu, hem sizden önce vahiy verilenlerden hem de Allah'tan başka varlıklara ilahlık yakıştıranlardan birçok incitici söz işiteceksiniz. Ama eğer zorluklara sabırla katlanır ve O'na karşı sorumluluğumuzun bilincinde olursanız; bilin ki bu, azimle sarımlanacak bir iştir.*" el-Âl-i İmrân, 3/186.

⁷⁹ SEYHAN, A. 2013: "*Envâru'l-Âşikin'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine*", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, Sa:

bu kimse, dünyadayken inanır, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyar, başına gelen belâ ve musîbetlere sabırla katlanır, haline şükreder ve bunun karşılığını sadece Yüce Allah'tan beklerse, o takdirde âhîret azabından kurtulması elbette mümkün olabilecektir. Aradaki bu ince ayrıntıyı fark edemeyenlerin bir anlama problemi yaşadıkları söylenebilir. Dolayısıyla, İslâm'ın "imtihan" ve "azap" gibi iki önemli kavramını çarpıtan ve yanlış tanıtılmasına neden olan mezkûr fiten hadisine karşı ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır. Sonuç olarak, insanların bu tür asılsız rivâyetlere dayanarak bazı beklentiler içine sokulmasının doğru olmadığı ve dinin sağlıklı anlaşılmasına zarar verdiği ifade edilebilir.

b. Hz. Peygamber'in Şefaati

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikin*"de geçen şefaât hadisi de⁸⁰ en çok tartışılan rivâyetlerdendir. "*Şefaatiim, ümmetimden büyük günah işleyenleredir*" şeklindeki rivâyeti İbn Abbas'tan Taberânî,⁸¹ Câbir b. Abdullah'tan Tirmizî, İbn Mâce, Tayâlisî, İbn Hibbân ve Hâkim,⁸² Enes b. Mâlik'ten Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Hanbel, İbn Ebî Âsım, Ebû Yâ'lâ, Hâris, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim, Kudâi, Ebû Nu'aym, Beyhakî, Makdisî ve Heysemî tahrîc etmişlerdir.⁸³ Bu rivâyetin senedine yönelik eleştiriler söz

39, s. 175-176, 182, Erzurum.

⁸⁰ AHMED BICAN, Y. 1885: 394.

⁸¹ TABERÂNÎ, S. 1415: TABERÂNÎ, S. 1415: **el-Mu'cemü'l-Evsat**, Thk.: Târik b. Abdullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, V. 75, Kahire.

⁸² TİRMİZÎ, M. 1992: 35/Kıyâme, 11 (IV, 625); İBN MÂCE, M. 1992: 37/Zühd, 37 (II, 1441); TAYÂLİSÎ, S. ts: 233; İBN HİBBÂN, E. 1993: XIV, 386; HÂKİM, EN-NİSÂBÜRÎ, M. 1990: II, 414.

⁸³ TİRMİZÎ, M. 1992: 35/Kıyâme, 11 (IV, 625); EBÛ DÂVUD, S. 1992: 39/Sünne, 21 (V, 106); İBN HANBEL, A. 1992: III, 213; İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk, **es-Sünne**, Thk.: Muhammed Nasîruddîn Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1400, II, 399; EBÛ YÂ'LÂ, A. 1984: VI, 40; VII, 139, 147; Hâris, b. Ebî Üsâmê, / Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, **Müsnedü'l-Hâris (Zevâidü'l-Heysemî)**, Thk.: Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Merkezü Hıdmeti's-Sünneti ve's-Sireti'n-Nebeviyye, Medîne, 1992/1413, II, 1009; İBN HİBBÂN, E. 1993: XIV, 387; TABERÂNÎ, S. 1983: **Kebîr**, I, 258; TABERÂNÎ, S. 1415: **Evsat**, IV, 43, Kahire; TABERÂNÎ, S. 1985: **Sağîr**, I, 272; HÂKİM, EN-NİSÂBÜRÎ, M. 1990: I, 139, 140; KUDÂÎ, MUHAMMED B. SELÂME B. CÂFER, 1407: **Müsnedü Şihâb**, Thk.: Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, I, 166-167, Beyrut; EBÛ NUAYM, EL-ISFAHÂNÎ, ts.: **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, VII, 261, Beyrut; BEYHAKÎ, E. 1994: **Küb râ**, VIII, 17; X, 190; BEYHAKÎ, E. 1410: **Şu'abü'l-İman**, Thk.: Muhammed es-Said b. Bisiyünî Zeghlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 287, Beyrut; MAKDISÎ, EBÛ ABDİLLAH, 1410: **el-Ehâdisü'l-Muhtârâ**, Thk.: Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Mektebetü'n-Nehdâti'l-Hadise, IV, 382; V, 21-22, 171; VI, 68, 295, Mekke; HEYSEMÎ, ALÎ B. EBİ BEKR, ts.: **Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi Hubbân**, Thk.: Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 645, Beyrut. Ayrıca bkz. ACLÜNÎ, İ. 1405: **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs**, Thk.: Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-

konusu olup “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır. Metniyle alakalı ise belirtilmesi gereken bazı hususlar vardır.⁸⁴

Şefaathat konusu yanlış anlaşılmaktan kurtulamayan ve üzerinde çok tartışma yapılan hususlardan biridir.⁸⁵ Nitekim rivâyette geçen ve Hz. Peygamber’in kastettiği bu günahkârların kimler olduğu konusu yeterince açık ve net değildir. Oysa Hz. Peygamber’in konuşmalarında muğlak ifadeler kullanmadığı, her şeyi açık seçik ve tane tane anlattığı bilinmektedir. Dolayısıyla rivâyetin bazı râvîler tarafından yanlış anlaşılması ve kapalı hale getirilmiş olması imkân dâhilindedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim her zaman samimi tövbeye ve pişmanlığa dikkatleri çekmektedir.⁸⁶ Bu itibarla, Hz. Peygamber’in maksadının daha iyi kavranabilmesi için rivâyetin Kur’an-ı Kerim’e uygun olması gerekmektedir. Bize göre bu hadiste Hz. Peygamber’in vermek istediği esas mesaj şu olabilir: “*Şefaathat (Allah’ın takdiriyle⁸⁷ günahlarının bağışlandığını bildiren beraathat belgesini takdimim); büyük günah işleyen, ama henüz dünyada iken derin bir pişmanlık duyup samimi bir şekilde tövbe eden, kendini düzelten ve salih ameller ortaya koyarak vefat eden müminlere yöneliktir.*” Kanaatimizce hadis böyle anlaşılmadığı ve metinde bulunan muğlaklık giderilmediği takdirde bazı kimselerin asılsız ve temelsiz düşünce ve inançlarla hem kendilerini avutmaları hem de başkalarını aldatmaları kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla Müslümanları böyle bir hataya düşmekten kurtarmak için hadisin yukarıda belirtildiği şekliyle anlaşılması ve anlatılmasının uygun olacağı söylenebilir. Nitekim bazı Müslümanların bu hadisten dünyadayken günahlarına tövbe etmeden ölseler bile, ahirette kolayca Hz. Muhammed’in şefaathatine nail olacakları sonucunu çıkarttıkları ve yanlış bir beklenti içine girdikleri anlaşılmaktadır.⁸⁸ **Böyle bir anlayışın yanlış olduğunu söylemek yerine,**

Risâle, II, 14, Beyrut. Tuğlu, bu rivâyetin sahih olduğunu düşünmektedir. Bkz. TUĞLU, N. 2003: **Maturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), SDÜSBE, 2003, s. 330, Isparta.

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: 292-294.

⁸⁵ KESLER, M. F. 2004: “**Kur’an-ı Kerim ve Hadislerde Şefaathat İnanç**”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl 5, Sa: 13, s. 119-153, Ankara; ÖZTÜRK, Y. 2005: “**Şefaathat İnançının Nakli ve Akli Açısından İmkânı**”, Ekev Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-, Yıl 9, Sa: 23, s. 103-122; ELİK, H. 2005: “**Kur’an’daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaathat’e Bakış**”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sa: 16, s. 29-48; DÜZENLİ, Y. 2006: **Üslub ve Semantik Açısından Kur’ân ve Şefaathat**, Pınar Yay., İstanbul.

⁸⁶ en-Nisâ, 4/17-18; et-Tevbe, 9/12; el-Furkân, 25/70-71; el-Ahzâb, 33/73; et-Tahrîm, 66/8.

⁸⁷ “*De ki: Şefaathat (yetkisi) yalnız Allah’a aittir. Gökler ve yer üzerindeki otorite (yalnız) O’nundur ve sonunda O’na döndürüleceksiniz.*” ez-Zümer, 39/44.

⁸⁸ Konu ile ilgili bir değerlendirme için bkz. SEYHAN, A. 2013: “**Envârü'l-Âşikân’de Geçen Bazı Hadislerin Müslümanların İbâdet Anlayışlarına Etkileri Üzerine**”, Hikmet Yurdu, Yıl: 6, C: 6, Sa: 12, Temmuz-Aralık 2013/2, s. 233-235, Malatya.

bu tür kimselere ümit vermek adına Yüce Allah'a saygısızlık yaparak günah işlemeye devam etmelerine neden olmak doğru değildir. Nitekim Müslümanın yapması gereken şey, günahta ısrar etmeyip⁸⁹ bir an önce hatadan vazgeçmek ve iyilikler yaparak kötülüklerini sildirmeye çalışmak olmalıdır.⁹⁰ Ayrıca tövbe edip salih ameller işleyerek Yüce Allah'ın kötülüklerini iyiliklere çevirmesini sağlamaktır.⁹¹ Zira Kur'an'ın tavsiyesi bu yöndedir. Bu itibarla, söz konusu hadis Müslümanları günah işlemeye sevk etmek yerine, tövbe davet edecek şekilde anlaşılmalıdır.

c. Ümmet-i Muhammed'in Ayrıcalığı ve Üstünlüğü

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Aşikîn*"de ümmet-i Muhammed'in ayrıcalıklarından bahseden rivâyeti⁹² Abdullah b. Selam'dan İbnü'l-Mübârek, Hâkim ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.⁹³ İbn Receb ise rivâyeti muhtasar olarak vermiştir.⁹⁴ Bu rivâyette, "*Sırat köprüsünden Hz. Peygamber ve ümmetini takiben Hz. İsa ve ümmetinin, daha sonra diğer peygamberler ve ümmetlerinin, en son olarak ise Nuh peygamber ve ümmetinin geçeceği*" haber verilmektedir. Hâkim, tahrir ettiği rivâyetin isnadının "sahih" olduğunu, ancak Buhârî ve Müslim'in bu rivâyetleri eserlerine almadıklarını kaydetmiştir.⁹⁵

Ahmed Bican tarafından aktarılan söz konusu rivâyette aşırı yüceltilmiş bir peygamber ve ümmet portresinin çizildiği görülmektedir.⁹⁶ Nitekim sıratın geçiş imkânı olan ve bunu hak eden müminler zaten geçebileceklerdir. Bunu hak edemeyen Müslümanları Hz. Peygamber'in ellerinden tutarak karşıya geçirmesi söz konusu değildir. Zaten tahriri yapılan rivâyetlerde günahkârların geçemeyecekleri de ifade edilmektedir. Ancak Bican tarafından yapılan tercümede bu hususa hiç temas edilmemekte, sanki Hz. Peygamber'in onları da ellerinden tutarak karşıya geçireceği izlenimi verilmektedir. Bu itibarla, Bican'ın eserine aldığı

⁸⁹ "...Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiçbir kimseyi sevmez." el-Bakara, 2/276. Ayrıca bkz. el-Âl-i İmrân, 3/135.

⁹⁰ el-Hüd, 11/114.

⁹¹ el-Furkan, 25/70; el-Ankebût, 29/7.

⁹² AHMED BİCAN, Y. 1885: 395.

⁹³ İBN MÜBÂREK, ABDULLAH, ts.: *ez-Zühd li İbn Mübârek*, Thk.: Habiburrahman el-Âzamî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, s. 118-119, Beyrut; BEYHAKÎ, E. 1410: *Şu'ab*, I, 331-332; HÂKİM, EN-NİSÂBÜRÎ, M. 1990: IV, 612. Ayrıca bkz. İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, 1988: *Fethu'l-Bâri bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, Thk.: Abdurrahman Muhammed, Dâru İhyâi't-Turas, XI, 452, Beyrut.

⁹⁴ İBN RECEB, E. 1399: *et-Tahvîf mine'n-Nâr*, Mektebetü Dâri'l-Beyân, s. 173, Dimeşk.

⁹⁵ HÂKİM, EN-NİSÂBÜRÎ, M. 1990: IV, 612.

⁹⁶ Konu ile ilgili benzer diğer rivâyetler hakkında bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: 270-271.

rivâyetteki mezkûr ilaveler sebebiyle metin problemlî hâle gelmektedir. Diğer taraftan “*Kütüb-i Sitte*” müelliflerinin Abdullah b. Selam’dan gelen söz konusu rivâyeti eserlerine almadıkları görülmektedir. Dolayısıyla mezkûr rivâyetin Hz. Peygambere isnâd edilmesinin uygun olamayacağı ifade edilebilir.

Görülüyor ki fiten hadislerinde yansıtılan problemlî anlayışlardan biri de “yanlış ümmet-i Muhammed” anlayışıdır. Oysa Müslümanların, ümmet-i Muhammed’den olmalarını kendileri için bir ayrıcalık ve üstünlük nedeni olarak görmeleri doğru değildir. Çünkü önemli olan ortaya konulacak dürüst ve erdemli davranışlardır. Zira kişinin Allah katındaki değeri, onun Allah yolunda ödediği bedele, döktüğü tere, gösterdiği cehde ve azme bağlıdır. Oysa bu rivâyette Hz. Peygamber’in ümmetinden olmak yeterli görülmektedir. Rivâyete göre ümmet-i Muhammed, Hz. Peygamber ile birlikte sırttan geçtikten sonra, onların arkalarından diğer peygamberler, nebîler, sıddıklar, muhsinler ve şehitler geçmektedir. Dünyada iken en üst düzeyde İslâm’a hizmet etmeleri nedeniyle cenneti hak eden bu kimselerin bile ümmet-i Muhammed’den çok sonra cennete girdirilmiş olmaları “aşırı yüceltilmiş bir ümmet anlayışını” yansıtmaktadır ki böyle bir yaklaşımın doğru olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla bu tür ayrıcalık anlayışı Müslümanları kolaycılığa ve tembelliğe itebilmektedir. Oysa üstünlük, diğer kavimlerden önce ya da sonra cennete girmekle değildir. Esas üstünlük, yaptığı hayırlı hizmetlerle salih kimselerden olmayı hak ederek en üst derecede cenneti elde etmeleridir. Kendisi gibi cenneti hak edeceklerin sayısını artırmaya yönelik faaliyetlere hız ve önem vermektedir. **Zira âhirette herkes ümmet olarak değil fert olarak hesaba çekilecek, sıratı tek başına geçecek ve hiçbir kimse bir başkasından yardım alamayacaktır.**⁹⁷ Kur’an-ı Kerim bu tür düşünceleri daha en başından reddetmektedir.⁹⁸ Bu itibarla gerçekleşmesi mümkün olmayan yanlış bir telakkiyi hadis diye nakletmek ve Müslümanları miskinliğe ve tembelliğe özendirmek sakıncalı bir durum olarak görülebilir.

d. Cehennemin Çoğunluğunu Kadınların Oluşturacağı

Hz. Peygamber’e atfedilen ve “*Envâru’l-Âşikin*”de geçen rivâyette⁹⁹ cehennemin çoğunluğunu kadınların oluşturacağından bahsedilmektedir. “*(Mi’rac gecesi) cennete baktım ve çoğunluğunu fakirlerin oluşturduğunu müşâhede ettim. Cehenneme baktım ve çoğunluğunu kadınların*

⁹⁷ el-Abese, 80/34-37.

⁹⁸ el-Bakara, 2/48, 123, 254; el-Enâm, 6/51, 70; es-Secde, 32/4.

⁹⁹ AHMED BİCAN, Y. 1885: 215.

oluşturduğunu gördüm” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre’den İbn Hanbel,¹⁰⁰ Abdullah b. Amr’dan İbn Hanbel,¹⁰¹ İbn Abbas’tan Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Hanbel, Tayâlisî, Taberânî ve Bağdâdî,¹⁰² İmran b. Husayn’dan Buhârî, Tirmizî, Nesâî, İbn Hanbel, Ma’mer b. Râşid, Tayâlisî, Bezzâr, İbn Hibbân, Taberânî ve Bağdâdî,¹⁰³ Üsâme b. Zeyd’den Mâ’mer b. Râşid ve İbn Ebî Âsım¹⁰⁴ tahrir etmişlerdir.¹⁰⁵ Tirmizî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Bu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, kadınların bazı zaaflarının ve kötü duygularının esiri olmaları halinde hatalar yapabileceklerini ve bunun da olumsuz sonuçlarıyla karşılaşabileceklerini haber vermiş, kadınları günahtan sakındırmış ve yanlış yapmamalarını istemiş olabilir. Hz. Peygamber’in böyle söylemesi ve tüm kadınları iyi niyetle uyarması, cehennemin çoğunluğunu kadınların doldurmasını istediği şeklinde anlaşılmalıdır. Zira bunu bir ikaz olarak değerlendirmek daha isabetlidir. Bu itibarla, mezkûr hadisi ele alarak Hz. Peygamber’i ve İslâm’ı yanlış tanıtmak isteyenlerin eline malzeme vermek uygun değildir.¹⁰⁶ Nitekim böyle

¹⁰⁰ İBN HANBEL, A. 1992: II, 297.

¹⁰¹ İBN HANBEL, A. 1992: II, 173, 297.

¹⁰² BUHÂRÎ, İ. 1992: 81/Rikâk, 16 (VII, 179); MÜSLİM, E. 1992: 48/Zikir, 26 (III, 2096); TİRMİZÎ, M. 1992: 37/Cehennem, 11 (IV, 715-716); NESÂÎ, E. 1991: V, 398; İBN HANBEL, A. 1992: I, 234, 359; TAYÂLİSÎ, S. ts: 112, 360; TABERÂNÎ, S. 1983: **Kebîr**, XII, 162-163; HATİB EL-BAĞDÂDÎ, E. 1407: **Muvazzıhu Evhâmil-Cem’ ve’t-Tefrik**, Thk.: Abdulmutî Emin Kal’acı, Dâru’l-Ma’rife, II, 39, Beyrut; MÜNZİRÎ, A. 1407: **et-Tergîb ve’t-Terhîb**, Thk.: İbrâhim Şemsüddîn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, IV, 61, Beyrut.

¹⁰³ BUHÂRÎ, İ. 1992: 59/Bed’u’l-Halk, 8 (IV, 85), 67/Nikah, 88 (VI, 151), 81/Rikak, 16, 51 (VII, 179, 200); BUHÂRÎ, İ. ts.: **et-Târîhu’l-Kebîr**, Thk.: Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru’l-Fikr, IV, 181, Beyrut; TİRMİZÎ, M. 1992: 37/Cehennem, 11 (IV, 716); NESÂÎ, E. 1991: V, 398; İBN HANBEL, A. 1992: IV, 429, 437, 443; MA’MER B. RÂŞİD, 1403: XI, 305; TAYÂLİSÎ, S. ts: s. 112; BEZZÂR, E. 1409: IX, 55; İBN HİBBÂN, E. 1993: XVI, 493; TABERÂNÎ, S. 1983: **Kebîr**, XVIII, 111, 131, 134; BAĞDÂDÎ, H. ts.: **Târîhu Bağdâd**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, V, 158, Beyrut; ACLÜNÎ, İ. 1405: I, 155, 483.

¹⁰⁴ MA’MER B. RÂŞİD, 1403: XI, 306; İBN EBİ ÂSİM, 1408: **Kitâbu’z-Zühd li İbn Ebî Âsım**, Thk.: Abdülalî Abdülhumeyd Hâmid, Dâru’r-Reyyân li’t-Türâs, s. 24, Kahire.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: 303-304.

¹⁰⁶ Mesela İslâm aleyhine kullanılan “*Kadından Müslüman olmaz, bilakis kadın Müslümana lazımdır*” sözüne yönelik bir eleştiri için bkz. ÖZTÜRK, M. 2012: **Cahiliyeden İslâmiyet’e Kadın**, Ankara Okulu Yay., s. 98-99, 110-117, 128-132, Ankara. Benzer çalışmalarla ilgili olarak bkz. TOPALOĞLU, B. 2001: **İslâm’da Kadın**, Rağbet Yay., İstanbul; KARSLI, İ. H. 2003: “**Kur’an Yorumlarında Kadın, Sosyo-kültürel Çevrenin Kur’an Yorumlarındaki Yansımaları**”, Rağbet Yay., s. 223-238, İstanbul; ÖZSOY, Ö. 2004: **Kur’an ve Tarihsellik Yazıları**, Kitâbiyât, s. 140-142, Ankara. Kadına yönelik olumsuz bakış açılarının dayanağını oluşturan kalıp yargılara temel teşkil eden haber ve rivâyetlerin çoğunluğunun kaynağının antik çağlara kadar uzandığını ortaya koyan bir çalışma için bkz. ATEŞ, A. O. 2006: **Kadınlara İlgili Kalıp Yargıların Hadis Temelleri**, Beyan Yay.,

kimseler söz konusu rivâyetleri anlamakta zorlandıklarından ya da art niyetli bir tavır takındıklarından hadisi İslâmiyet'in kadınlara hiçbir değer vermediğinin ve onları cehennemlik olarak gördüğünün delili olarak takdim etmekte ve kadınları tahrik etmek suretiyle onları İslâm'dan soğutmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu ve benzeri rivâyetlerin doğru anlaşılmasının¹⁰⁷ ve anlatılmasının önemi böylece bir kez daha ortaya çıkmış bulunmaktadır.

e. Müşriklerin Çocuklarının Cennette Hizmetçi Olacakları

Hız. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen şu rivâyet¹⁰⁸ de İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olmaktadır. "*Müşriklerin çocukları cennetliklerin hizmetçileridir*" şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik'ten Tayâlisî ve Taberânî,¹⁰⁹ Semûre b. Cündeb'ten Buhârî, Rûyânî ve Taberânî,¹¹⁰ tahrir etmişlerdir. Ma'mer b. Râşid ise mevkûf olarak Selmân-ı Fârisî'den nakletmiştir.¹¹¹ Taberânî, Enes rivâyetini Katâde'den sadece Mukâtil b. Süleyman'ın rivâyet ettiğini söylemiştir.¹¹² İbn Hacer ise Enes rivâyetine "zayıf" hükmünü vermiştir.¹¹³

Konu ile ilgili başka rivâyetler de söz konusudur.¹¹⁴ Bu rivâyetlerin senedlerine yönelik ciddi eleştiriler olduğu gibi, metinlerinin de problemleri olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu rivâyetlerle "*Her doğanın fıtrat üzere doğduğuna*" dair rivâyet¹¹⁵ birlikte değerlendirildiğinde küçük yaşta ölen kâfir ve müşrik çocuklarının cennette hizmetçi olmaları söz konusu değildir. Çünkü kimsenin annesini, babasını, ırkını, cinsiyetini veya rengini seçmesi söz konusu olmadığı gibi, bunların birer üstünlük vesilesi olarak görülmesi de mevzubahis olamaz. Zira kâfir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelmelerinde hiçbir tercih imkânı bulunmayan çocukları, adeta cezalandırırçasına cennette hizmetçi statüsüne sokmak ve onlara diğer

¹⁰⁷ İstanbul.

¹⁰⁸ Bu ve benzeri rivâyetlerin değerlendirildiği bir çalışma için bkz. TUKSAL, H. Ş. 2000: **Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitâbiyât, s. 92-108, Ankara.

¹⁰⁹ AHMED BİCAN, Y. 1885: 454.

¹¹⁰ TAYÂLİSÎ, S. ts: 282; TABERÂNÎ, S. 1415: **Evsat**, III, 220.

¹¹¹ BUHÂRÎ, İ. ts.: **Târîhu'l-Kebîr**, VI, 407; RÛYÂNÎ, M. 1416: II, 64; TABERÂNÎ, S. 1983: **Kebîr**, VII, 244; TABERÂNÎ, S. 1415: **Evsat**, II, 302.

¹¹² MA'MER B. RÂŞİD, 1403: XI, 117.

¹¹³ TABERÂNÎ, S. 1415: **Evsat**, III, 220.

¹¹⁴ İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, 1988: III, 246. Zûrkânî aynı bilgileri tekrarlamıştır. Bkz. ZÛRKÂNÎ, M. 1411: **Şerhu Zûrkânî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, 122, Beyrut.

¹¹⁵ Bu rivâyetler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. SEYHAN, A. 2006: 389-393.

¹¹⁶ Bkz. BUHÂRÎ, İ. 1992: 23/Cenâiz, 80, 93 (II, 97, 104); MÜSLİM, E. 1992: 46/Kader, 6 (III, 2047); EBÛ DÂVUD, S. 1992: 39/Sünne, 17 (V, 86); TİRMİZÎ, M. 1992: 30/Kader, 5 (IV, 447).

çocuklardan farklı bir muamelede bulunmak Yüce Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacak bir tutumdur. Ayrıca mezkûr rivâyet Hz. Peygamber'in üslûbunu yansıtmamaktadır. Nitekim hiçbir kabahatlerinin bulunmadığı bir konuda, bu çocuklara anne ve babaları gibi suçlu muamelesi yapmak ve onları cennette hizmetçiliğe layık görmek adı geçen çocuklara bir lütuf değil, İslâm'ın yanlış tanıtılmasına sebebiyet vermektir. Dolayısıyla gayr-ı Müslimlerin bulûğ çağına erişmeden vefat eden çocuklarının tıpkı diğer tüm masum çocuklar gibi doğrudan cennete gidecekleri ve farklı herhangi bir muameleyle karşılaşmayacakları ifade edilebilir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, "*Kimsenin, bir başkasının yaptığından dolayı sorumlu tutulmayacağını*"¹¹⁶ belirtmektedir. Hal böyleyken bu çocukları anne ve babaları yüzünden cezalandırarak onları cennette "hizmetçiliğe" layık görmek, âyetlerle çelişmeyi kabul etmek anlamına gelebilir. Böyle bir düşünceyi seslendirenlerin kâfirler konusundaki ön yargıları onların adaletten uzaklaşmalarını da beraberinde getirebilmektedir, denilebilir.¹¹⁷ Oysa bir mümin için en önemli vasıflardan biri mümeyyiz olmaktır. İnkârları sebebiyle bir kesimi suçlarken onların günahsız ölen çocuklarını da cezalandırmak doğru olmasa gerekir.

Tamamen beşerî duygularla üretilen, hak ve adalet ilkesinden uzak söylenmiş böyle bir sözü Hz. Peygamber'in adını vererek nakletmek büyük bir vebaldir. Bu itibarla, hem âyetlerle hem de Hz. Peygamber'in diğer sözleriyle çelişen söz konusu rivâyetlerin mevzû olması kuvvetle muhtemel olup bunlara karşı son derece ihtiyatlı yaklaşılması gerekir. Zira bu rivâyetleri üretenlerin böyle bir sonuca yanlış bir üstünlük duygusuyla ulaştıkları anlaşılmaktadır. Çünkü kâfir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelme konusunda hiçbir dahli bulunmayan çocukları adeta cezalandırıcısına hizmetçiliğe layık görmenin ve onları Müslümanların çocuklarından ayrı tutmanın Yüce Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacağı açıktır. Böyle bir düşünceyi savunanların İslâm'ı yeterince bilmedikleri ve anlamadıkları ifade edilebilir.

¹¹⁶ el-Enâm, 6/164; el-İsrâ, 17/15; el-Fâtır, 35/18; ez-Zümer, 39/7; en-Necm, 53/38. Kanaatimizce sorumluluk taşıyan hiçbir kimseye başkasının sorumluluğu yüklenemeyeceğine göre, hiçbir günahı olmayan bir çocuğa suç isnat edilemez; anne ve babasının suçu nedeniyle hakları ellerinden alınmaz. Zira onları cennette hizmetçiliğe layık görmek bir hak gaspıdır. Hz. Peygamber'in ise böyle bir şeyi söylemesi asla söz konusu değildir.

¹¹⁷ "*Siz ey imana erişenler! İnsaf ile hakikate şahitlik yaparak Allah'a bağlılığımızda sıkı durun ve herhangi bir kimseye karşı 'nefretiniz', sizi adaletten sapma günahına itmesin. Adil olun: bu, Allah'a karşı sorumluluk bilinci duymaya en yakın olan (davranış)tır. Ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*" el-Mâide, 5/8.

f. Hûriler

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen bazı rivâyetlerde¹¹⁸ cennetteki hûriler yanlış tanıtılmaktadır.¹¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde hiç bahsedilmediği halde "hûrî"lerin zağferan, misk, amber ve kâfurdan yaratıldıkları ifade edilmektedir. Oysa bir insanın kendisiyle aynı maddî ve mânevî özellikleri taşıyan, aynı öz ve cevherden yaratılan karşı cins ile huzur ve sükûn bulması daha doğru olabilir. Bu tür maddelerden yaratılmış "hûrî"lere gerek olmadığı söylenebilir. Zira bir insanın kendi cinsiyle huzur ve sükûn bulacağı Kur'an-ı Kerim'in bir ifadesidir.¹²⁰ Âhirette de durumun aynı şekilde olması gayet tabiidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in "hûrî" tasvirleri bunun apaçık bir delilidir.¹²¹ Dolayısıyla söz konusu yaklaşımlar bazı kimselerin kendi hayal dünyalarında geliştirdikleri ve Hz. Peygamber'in adını kullanarak ortaya attıkları ifadeler olarak görülebilir. Çünkü başta "*Kütüb-i Sitte*" müellifleri olmak üzere, Hz. Peygamber'in sözlerini derleyen diğer müelliflerin bu ve benzeri rivâyetleri tahrir etmedikleri görülmektedir. Bununla beraber, mezkûr rivâyetler, bazı kimselerin İslâm'a olan bakışları olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Bu nedenle, indî düşüncelerin hadis diye sunulması bir problem teşkil etmekte olup, "hûrî" konusu günümüzde hâlâ gençler arasında güncelliğini korumakta ve hararetle tartışılmaktadır.¹²² Sonuç olarak, söz konusu mevzû hadisleri bilmeksizin savunmak ve İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olmak, Hz. Peygamber'in söylemediği sözü ona atfen nakletmek sorumluluğu büyük olan hususlardandır, denilebilir.

g. A'raf Ehli

Hz. Peygamber'e atfedilen ve "*Envâru'l-Âşikîn*"de geçen rivâyette "a'raf ehli" yanlış tanıtılmaktadır. Bican'a göre "a'raf ehli" ile kastedilenler, anne ve babalarına isyan edip onlardan habersiz savaşa giden, orada şehit olan ve böylece cehennemden kurtulan, ama izinsiz gittikleri için cennete de giremeyen kimseler veya günahı ve sevabı eşit olanlar yahut gayr-i meşrû

¹¹⁸ AHMED BİCAN, Y. 1885: 443

¹¹⁹ Bu rivâyetler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. SEYHAN, A. 2006: 430-436.

¹²⁰ "*O'nun işaretlerinden biri de, sizi cezbeden kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgiyi ve şefkati yerleştirmesidir. Bunda, kuşkusuz, düşünen insanlar için dersler vardır.*" er-Rûm, 30/21. Kadın ve erkek, her iki cinsin bir tek canlıdan türetildiği hakkında bkz. en-Nisâ, 4/1; el-A'râf, 7/189; ez-Zümer, 39/6.

¹²¹ ed-Duhân, 44/54; et-Tür, 52/20; er-Rahman, 55/72-75; el-Vâkıa, 56/22.

¹²² AKÇAY, A. S. 2006: **Bellekteki Huriler: İslâmî Popüler Söyleme Eleştirel Bakış**, Selis Kitap, s. 100-115, İstanbul. Konu ile ilgili yapılan bir çalışma için bkz. AKBAŞ, A. 2005: **Kur'an'da Cennet ve Huriler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), HÜSBE, s. 12-68, Şanlıurfa.

evlilikten doğan veled-i zinalardır.¹²³

Benzer şekilde gerek tefsirlerde gerekse diğer kaynaklarda nakledilen rivâyetlerde de “a’râf ehli”nin yanlış tanıtıldığı görülmektedir.¹²⁴ Zira “a’râf ehli” ile kastedilenler günahı ve sevabı eşit olanlar, sevabı çok olduğu halde anne ve babalarına isyan edenler veya müşriklerin küçük yaşta ölen çocukları değil, tam tersine “peygamberler, nebîler, siddıklar, şehitler ve salih kullar”dır. Konu ile ilgili ortaya atılan diğer görüşlerin yeterince ikna edici olmadıkları ve âyetlerle çeliştikleri anlaşılmaktadır. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de “a’râf ehli”nin yapacağı haber verilen o konuşmaları,¹²⁵ ancak kulluk görevini eksiksiz yapan, kendine güvenen ve son derece haklı konumda olan birileri ifade edebilir. Bu itibarla, “a’râf ehli”nin doğru tanıtılması ve ön yargılı yaklaşımlardan kaçınılması gerekmektedir. Çünkü söz konusu rivâyetler dinin doğru anlaşılmasını güçleştirmekte ve Kur’an’ın diğer âyetlerinin yorumlanması esnasında hatalı sonuçlara ulaşılmasına neden olmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de cennet ve cehennem arasında kalıp her ikisine de giremeyecek bir gruptan söz edilmemesine rağmen söz konusu rivâyetlerden böyle bir sonucun çıkartıldığı görülmektedir ki, bu durum İslâm’ın yanlış tanıtılmasına yol açmaktadır. Zayıf veya mevzû rivâyetlere bakılarak yapılan tefsirler ise ümmetin problemlerine çare olamamakta ve yanlış anlayışların Müslümanların zihin dünyasına yerleşmesine ve kalıcı hâle gelmesine sebep olmaktadır.

h. Meleklerin Cezalandırılma Endişesi Taşımaları

Hz. Peygamber’e atfen “*Envâru’l-Âşikin*”de geçen rivâyette “*Cehennem’in azâbının büyüklüğü karşısında Hz. Peygamber’in gözyaşı döktüğü, Hz. Cebrâil’in de onunla birlikte ağladığı, bunun üzerine Hz. Muhammed’in hiç günah işleme özelliği olmadığı halde ağlayan Hz. Cebrâil’e bunun nedenini sorduğu, onun da şu şekilde cevap verdiği ifade edilmektedir: “Ya Muhammed zaten Tanrının mekrinden, ne yapacağından emin değilim, O’nun azâbından korkarım (o yüzden ağlarım.)”*¹²⁶

¹²³ AHMED BİCAN, Y. 1885: 433.

¹²⁴ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: s. 437-438. Ayrıca bkz. SEYHAN, A. 2011: “**A’râf Ehli” İle İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme**”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2011/1, Sa: 26, s. 111-133, Isparta. Necdet Ünal da, yaptığı çalışmada, A’râf halkının “melekler ve peygamberler başta olmak üzere müminlerin en hayırlıları, en faziletli ve şehitler gibi Allah’a kullukta zirvede olanlar” olduğu kanaatine ulaşmıştır. Bkz. ÜNAL, N. 2010: “**Kur’an-ı Kerim’de A’râf ve A’râf Halkı**”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 10, Sa: 1, s. 50, 51.

¹²⁵ el-Â’râf, 7/46-49.

¹²⁶ AHMED BİCAN, Y. 1885: 415.

Böyle bir sözün Hz. Cebrâil'e söylettirilmiş olması, onun adının rivâyete maksatlı olarak karıştırıldığı düşüncesini akıllara getirmektedir. Çünkü ne yapacağı bilinmeyen, hiçbir kural tanımayan, keyfî olarak istediğini yapan antropomorfik Tanrı anlayışının zihinlere yerleştirilmesine neden olan bu rivâyet problemli olup nakledilmesi son derece sakıncalıdır. Çünkü Kur'ân'da kendisini açıkça tanıtan, koyduğu kurallara en başta kendisi uyan¹²⁷ Yüce Allah'ın bu şekilde tanıtılması doğru değildir.¹²⁸ Nitekim Hz. Cebrâil'e Tanrı'nın hilesinden emin olmadığını söylettirilmesi çok yanlıştır. Çünkü meleklerin böyle bir endişeye kapılmalarını gerektirecek bir durum yoktur. Zira onlar günah işleyecek özellikle yaratılmamışlardır ki cezalandırılmaktan korksunlar. Dolayısıyla Yüce Allah'ı keyfî tasarruflarda bulunan bir Yaratıcı olarak tanıtmak doğru değildir. Bunlar Yüce Allah'ı gerçek manada bilmeyen bazı kimselerin uydurduğu İsrâiliyyât ve Mesihîyyât kabilinden rivâyetlerdir. Bu ve benzeri rivâyetler kıssacıların üslûbunu çağrıştırmaktadır. Kanaatimizce böyle rivâyetleri hadis diye nakletmek doğru olmayıp söz konusu rivâyetler, yanlış dinî anlayışların fert ve toplum hayatına yerleşmesine neden olmakta ve Müslümanların dinlerini gerçek anlamda öğrenmelerinin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

SONUÇ

"*Envâru'l-Âşikin*" benzeri popüler eserlerde bulunan zayıf veya mevzû fiten hadisleri ile sahih ya da hasen olanlarının yanlış anlaşılıp aktarılanları, günümüz insanını hâlâ derinden etkilemekte ve dinin doğru anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu itibarla, hadis tenkîd metodolojisinin objektif kriterlerine bağlı kalınarak kritiği yapılan ve güvenilirliği kanıtlanan fiten hadislerine itibar edilmesinin daha doğru olacağı ifade edilebilir. Zira asırlardan beri insanların kafalarına yerleştirilen bazı menfî yaklaşımların ortadan kaldırılabilmesi için Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde meselelere yaklaşılması ve söz konusu rivâyetlerin tarafsız bir gözle yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

İslâm'ın ruhuna aykırı anlamlar içeren zayıf ve uydurma fiten hadisleri, sahih hadislerin ifade ettiği manaları gölgede bırakmakta, İslâm'ın yanlış anlaşılmasına ve tanıtılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, sahih olanlarının olmayanlarından ayrılması ve bunların neden oldukları yanlış yaklaşımlarla mücadele edilmesi amacıyla ciddi gayret gösterilmesi

¹²⁷ en-Nahl, 16/61; eş-Şûrâ, 42/21. Ayrıca bkz. el-Kâf, 50/29; el-Hüd, 11/117; el-Hac, 22/53; el-Furkân, 25/37; ez-Zuhuruf, 43/83; el-Meâric, 70/42; et-Tânk, 86/17; ed-Duhân, 44/38-39; el-Enbiyâ, 21/16-17.

¹²⁸ Konu ile ilgili bilgi için bkz. SEYHAN, A. 2006: s. 80.

gerekmektedir. Zira hadislerin enfeksiyon bölgesi olarak da ifade edilen fiten hadisleri konusunda daha detaylı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Özellikle Müslüman Türk halkının dinî anlayışlarını derinden etkileyen bu rivâyetlerin gerçek değerlerinin ilmî çalışmalarla ortaya konulması gerekir. Zira günümüz dünyasında ve gelecek yüzyıllarda bu tür yanlış telakkilerle dolu bir din anlayışıyla daha ileri mesafelere gitmek, insanlığa son din İslâm'ı en doğru şekilde tanıtip, temsil ve tebliğ etmek mümkün görünmemektedir. Bu itibarla, gelecek nesillere İslâm'ın diriltici ve aydınlatıcı gerçek mesajını ulaştırabilmek, akla, mantığa ve sağlam bilgiye dayalı metotlarla onları ikna etmek amacıyla her müminin yapması gereken çok önemli görevler vardır. Kanaatimizce Kur'an-ı Kerim'e ve Sahih Sünnet'e bağlılığın gerçek göstergesi de budur.

KAYNAKLAR

- ABDULBÂKÎ, M. F.1986: **el-Mu'cemü'l-Müfehres li el-Fâzi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Çağrı Yay., İstanbul.
- ACLÛNÎ, İSMAIL B. MUHAMMED, 1405: **Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs**, (I-II), Thk.: Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- AHMED BİCAN, YAZICIOĞLU, 1885: **Envâru'l-Âşîkîn**, Matbaâ-i Osmâniye, İstanbul.
- AKBAŞ, A. 2005: **Kur'an'da Cennet ve Huriler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), HÜSBE, Şanlıurfa.
- AKBULUT, A.1992: **Sahâbe Devri Siyâsi Hadislerinin Kelâmî Problemlere Etkileri**, Birleşik Yay., İstanbul.
- AKÇAY, A. S. 2006: **Bellekteki Huriler: İslâmcı Popüler Söyleme Eleştirel Bakış**, Selis Kitap, İstanbul.
- ATAY, H. 2004: **Cehâletin Tahsili**, Atay ve Atay Yay., Ankara.
- ATAY, M. 2003: **Kütüb-i Sitte'deki Mehdî Hadislerinin Dinler Târihi Açısından İncelenmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜSBE, Isparta.
- ATEŞ, S. 1988: **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, (I-XII), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- ATEŞ, A. O. 2006: **Kadınlara İlgili Kalp Yargıların Hadis Temelleri**, Beyan Yay., İstanbul.
- BASHEAR, S. 2002: **“İslâmî Apokaliptik Eserler ve Kıyâmet: Hadisler Işığında Bir Durum Değerlendirmesi”**, Çev.: Yavuz Köktaş, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 2, Sa: 3, (209-228).
- BEYHAKÎ, EBÛ BEKR AHMED B. EL-HÜSEYİN, 1994: **es-Sünenu'l-Kübrâ**, (I-X), Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mekke.
- BEYHAKÎ, EBÛ BEKR AHMED B. EL-HÜSEYİN, 1410: **Şu'abü'l-İman**, (I-VIII), Thk.: Muhammed es-Said b. Bisyu'ni Zeğlül, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

- BEZZÂR, EBU BEKR AHMED B. AMR B. ABDİLHÂLİK, 1409: **el-Bahru’z-Zehâr el-Ma’ruf bi Müsnedi Bezzâr**, (I-IX), Thk.: Mahfûz er-Rahman Zeynullah, Müessesetu Ulumi’l-Kur’an/Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Beyrut/Medine.
- BUHÂRÎ, EBÛ ABDİLLAH MUHAMMED B. İSMAİL, 1992: **es-Sahîhu’l-Buhârî**, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul.
- BUHÂRÎ, EBÛ ABDİLLAH MUHAMMED B. İSMAİL, ts.: **et-Târîhu’l-Kebîr**, (I-VIII), Thk.: Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- BULAÇ, A. 1995: **Din ve Modernizm**, İz Yay., İstanbul.
- COOK, D. 2010: **“Hadis, Otorite Ve Dünyanın Sonu: Modern İslâm Apokaliptik Edebiyatında Hadisler”**, Çev.: İbrahim Kutluay, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, Sa: 1-2, (s. 135-166), Şırnak.
- ÇAĞRICI, M. 1996: **“Fiten”**, DİA, XIII, 156-157, İstanbul.
- ÇELEBİ, İ. 2002: **İslâm’da İnanç Esasları**, (Bekir Topaloğlu ve Y. Şevki Yavuz ile birlikte), Çamlıca Yay., İstanbul.
- ÇELEBİ, İ. 1993-1994: **“İslâm Kaynaklarında Fiten, Melâhim ve Herc İnançları”**, MÜİFD, Sa: 11-12, (s. 151-196), İstanbul.
- ÇELEBİ, İ. 1996: **“Fiten ve Melâhim”**, DİA, XIII, 149, İstanbul.
- ÇELEBİ, İ. 2000: **Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kıyâmet Alâmetleri)**, Kitabevi, İstanbul.
- ÇİFTÇİ, A. 2000: **Fazlur Rahman İle İslâm’ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât, Ankara.
- DALKIRAN, S. 1997: **“Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”**, Ekev Akademi Dergisi, (Kasım), C. 1, Sa: 1, (s. 97-115).
- DÂRİMÎ, ABDULLAH B. ABDİRRAHMAN ES-SEMARKANDÎ, 1992: **Sünenü’l-Dârimî**, (I-II), Çağrı Yay., İstanbul.
- DEMİREL, H. R. 2000: **“Bazı Fiten, Melâhim ve Siyâsî Hadislerin Gaybî Haberler Açısından Değerlendirilmesi”**, YÜİFD, C. 3, Sa: 3, (s. 101-121), Van.
- DÜZENLİ, Y. 2006: **Üslub ve Semantik Açından Kur’an ve Şefaât**, Pınar Yay., İstanbul.
- EBÛ AMR OSMAN B. SAİD, 1416: **es-Sünenü’l-Vâridetü fi’l-Fiten**, (I-VI), Thk.: Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, Dâru’l-Âsime, Riyad.
- EBÛ DÂVUD, SÜLEYMAN B. EŞ’AS, 1992: **Sünenu Ebî Dâvud**, (I-V), Çağrı Yay., İstanbul.
- EBÛ NU’AYM, AHMED B. ABDİLLAH EL-ISFAHÂNÎ, ts.: **Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ**, (I-X+Fihrist), Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, Beyrut.
- EBÛ YÂ’LÂ, AHMED B. ALÎ, 1984: **Müsnedü Ebî Yâ’lâ**, (I-XIII), Thk.: Hüseyin Selim Esed, Dimeşk.
- ERUL, B. 2002: **Örnek Bir Lider Hz. Peygamber, (Rasül-Sahâbe İlişkinde Farklı Bir Bakış)**, Ankara.
- ELİK, H. 2005: **“Kur’an’daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaât’e Bakış”**, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sa: 16, (s. 29-48).
- FAZLUR RAHMÂN 1993: **İslâm**, Çev.: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay.,

Ankara.

- FIĞLALI, E. R. 1986: **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, Selçuk Yay., Ankara.
- GÖMBEYAZ, K. 2005: “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, UÜİFD, C. 14, Sa: 2, (s. 147-160), Bursa.
- GÜNDÜZ, Ş. 1998: **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara.
- HÂKİM, EN-NİSÂBÜRÎ, MUHAMMED B. ABDİLLAH, 1990: **el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, (I-IV), Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- HÂRİS, B. EBÎ ÜSÂMÊ/HEYSEMÎ, ALİ B. EBÎ BEKR, 1992/1413: **Müsnedü’l-Hâris (Zevâidü’l-Heysemî)**, (I-II), Thk.: Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Merkezü Hıdmeti’s-Sünneti ve’s-Sireti’n-Nebeviyye, Medine.
- HATİB EL-BAĞDÂDÎ, EBU BEKR AHMED B. ALİ, 1407: **Muvazzihu Evhâmil-Cem’ ve’t-Tefrîk**, (I-II), Thk.: Abdulmutî Emin Kal’acî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- HATİB EL-BAĞDÂDÎ, EBU BEKR AHMED B. ALİ, ts.: **Târihu Bağdâd**, (I-XIV), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- HEYSEMÎ, ALİ B. EBÎ BEKR, ts.: **Mevâridü’z-Zam’ân ilâ Zevâidi İbn Hubbân**, Thk.: Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- İBN EBÎ ÂSİM, EBÛ BEKR AHMED B. AMR B. ED-DAHHÂK, 1400: **es-Sünne**, (I-II), Thk.: Muhammed Nasîruddin Elbânî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut.
- İBN EBÎ ÂSİM, EBÛ BEKR AHMED B. AMR B. ED-DAHHÂK, 1408: **Kitâbu’z-Zühd li İbn Ebî Âsim**, Thk.: Abdülalî Abdülhumeyd Hâmid, Dâru’r-Reyyân li’t-Türâs, Kahire.
- İBN EBÎ ŞEYBE, ABDULLAH B. MUHAMMED, 1409: **Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdisi ve’l-Âsâr**, (I-VII), Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, AHMED B. ALİ, 1988: **Fethu’l-Bâri bi Şerhi Sahîhî’l-Buhârî**, (I-XIII+Muk), Thk.: Abdurrahman Muhammed, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut.
- İBN HALDUN, ABDURRAHMAN B. MUHAMMED, 1989: **Mukaddime**, (I-III), Çev.: Z. Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul.
- İBN HANBEL, AHMED B. MUHAMMED, 1992: **el-Müsned**, (I-VI), Çağrı Yay., İstanbul.
- İBN HİBBÂN, EBÛ HÂTİM EL-BUSTÎ, 1993: **Sahîhu İbn Hıbbân**, (I-XVIII), Thk.: Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut.
- İBN HUMEYD, EBÛ MUHAMMED ABD İBN HUMEYD B. NASR, 1408: **Müsnedü Abd İbn Humeyd**, (I), Thk.: Subhi el-Bedrî es-Semerrâi-Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî, Mektebetü’s-Sünne, Kâhire.
- İBN MÂCE, MUHAMMED B. YEZİD EL-KAZVÎNÎ, 1992: **Sünenu İbn Mâce**, (I-II), Thk.: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., İstanbul.
- İBN MANZÛR, CEMALUDDİN MUHAMMED B. MÜKERREM, ts.: **Lisânu’l-Arab**, Beyrut.
- İBN MÜBÂREK, ABDULLAH, ts.: **ez-Zühd li İbn Mübârek**, Thk.: Habîburrahman el-Â’zamî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.

- İBN RECEB, EBU'L-FEREC ZEYNUDDİN ABDURRAHMAN B. AHMED EL-BAGDÂDÎ, 1399: **et-Tahvîf mine'n-Nâr**, Mektebetü Dâri'l-Beyân, Dimeşk.
- İLHAN, A. 1993: **Mehdîlik**, Beyan Yay., İstanbul.
- İZMİRLİ İ. H. 2010: “**Mehdi Meselesi Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap**”, Sad.: Ali Duman, Hikmet Yurdu, Temmuz-Aralık, Yıl 3, C. 3, Sa: 6, (s. 339-346).
- KARSLI, İ. H. 2003: “**Kur'an Yorumlarında Kadın, Sosyo-kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları**”, Rağbet Yay., İstanbul.
- KELEŞ, A. 2006: “**Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri-Hilâfet Benden Sonra Otuz Senedir' Hadisi-**”, İstem, Yıl 4, Sa: 7, (s. 37-54).
- KESLER, M. F. 2004: “Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Şefaât İnanıcı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl 5, Sa: 13, (s. 119-153), Ankara.
- KIRBAŞOĞLU, H. 2002: **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitâbiyât, Ankara.
- KIRBAŞOĞLU, H. 1999: **İslâm Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- KIRBAŞOĞLU, H. 2000: “**İstismâra Elverişli Münbit Toprak: Hadisler**”, İslâmiyât, C. 3, Sa: 3, (s. 132), Ankara.
- KUDÂÎ, MUHAMMED B. SELÂME B. CÂFER, 1407: **Müsnedü Şihâb**, (I-II), Thk.: Hamdi b. Abdilmeccid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- KUTLUAY, Y. 2001: **İslâm ve Yahûdî Mezhepleri**, Anka Yay., İstanbul.
- MA'MER B. RÂŞİD, 1403: **el-Câmi'**, (I-II), (Abdurrezzâk'ın Musannefî içinde, (I-X)), Thk.: Habîbu'l-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut.
- MAKDİSÎ, EBÛ ABDİLLAH MUHAMMED B. ABDİLVÂHİD, 1410: **el-Ehâdisu'l-Muhtârâ**, (I-X), Thk.: Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Mektebetü'n-Nehdâti'l-Hadîse, Mekke.
- MALKOÇ, B. 2010: **Kıyâmet Alametleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddes'in Karşılaştırılması**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, Kayseri.
- MÜBÂREKFÜRÎ, EBU'L-ÛLÂ MUHAMMED, ts.: **Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî**, (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- MÜNZİRÎ, ABDULAZİM B. ABDİLKAVÎ, 1407: **et-Tergîb ve't-Terhîb**, (I-IV), Thk.: İbrâhim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- MÜSLİM, EBU'L-HÜSEYİN EL-KUŞEYRÎ, 1992: **Sahîhu Müslim**, (I-III), Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul.
- NESÂÎ, EBÛ ABDİRRAHMAN AHMED B. ŞUAYB, 1991/1411: **es-Sünenü'l-Kübrâ**, (I-VI), Thk.: Abdulgaffar Süleyman el-Bendâvî-Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- NU'AYM b. HAMMAD, EL-MERVEZÎ, 1412: **Kitâbu'l-Fiten**, (I-II), Thk.: Semir Emin ez-Züheyrî, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire.
- ÖZLER, M. 2010: **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı**, Rağbet Yay., İstanbul.
- ÖZLER, M. 2001: **İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at Adlandırmaları**, Ekev Yay., Erzurum.
- ÖZSOY, Ö. 2004: **Kur'an ve Tarihsellik Yazıları**, Kitâbiyât, Ankara.

- ÖZTÜRK, M. 2012: **Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın**, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Y. 2005: “**Şefaât İnancının Naklî ve Aklî Açından İmkânı**”, Ekev Akademi Dergisi –Sosyal Bilimler-, Yıl 9, Sa: 23, (s. 103-122).
- PAÇACI, M. 1991: “**Kur'an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine-Kitâb-ı Mukaddes Bağlamında-Bir Bakış**”, İslâmî Araştırmalar, C. 5, Sa: 3, (s. 190), Ankara.
- PAÇACI, M. 1998: “**Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı**”, İslâmiyât, C. 1, Sa: 1, (s. 35-53), Ankara.
- PAÇACI, M. 2000: **Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?**, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- RÂĞIB, EL-ISFAHÂNÎ, 1986: **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Kahraman Yay., İstanbul.
- RÛYÂNÎ, MUHAMMED B. HÂRUN, 1416: **Müsnedü Rûyânî**, (I-II), Thk.: Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire.
- RUSSEL D. S. 1964: **The Method and Message of Jewish Apocalyptic**, Philadelphia, Westminster.
- SANCAKLI, S. 2001: **Sünneti Doğru Anlamak, Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler**, Sır Yay., Bursa.
- SARIKÇIOĞLU, E. 1997: **Dinlerde Mehdî Tasavvurları**, Sidre Yay., Samsun.
- SARIKÇIOĞLU, E. 2003: “**Mehdî**”, DİA, XXVIII, 369, İstanbul.
- SEYGİLİ, S. 1999: **Dünyayı Aldatanlar**, Türday Yay., İstanbul.
- SEYHAN, A. E. 2011: “**A'râf Ehli**” İle İlgili Hadisler Üzerine Bir **Değerlendirme**”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2011/1, Sa: 26, (s. 111-133).
- SEYHAN, A. E. 2013: “**Envâru'l-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine**”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sa: 39, (s. 159-196), Erzurum.
- SEYHAN, A. E. 2013: “**Envâru'l-Âşikîn'de Geçen Bazı Hadislerin Müslümanların İbâdet Anlayışlarına Etkileri Üzerine**”, Hikmet Yurdu, Yıl: 6, C: 6, Sa: 12, Temmuz-Aralık 2013/2, (s. 211-251), Malatya.
- SEYHAN, A. E. 2006: **Hadislerde Kıyâmet Alametleri**, Tuğra Ofset, Isparta.
- TABERÂNÎ, SÜLEYMAN B. AHMED, 1983: **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, (I-XX), Thk.: Hamdi b. Abdülmecid es-Silefi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul.
- TABERÂNÎ, SÜLEYMAN B. AHMED, 1415: **el-Mu'cemü'l-Evsat**, (I-X), Thk.: Târik b. Abdullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire.
- TABERÂNÎ, SÜLEYMAN B. AHMED, 1985: **el-Mu'cemü's-Sağîr**, (I-II), Thk.: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut.
- TABERÂNÎ, SÜLEYMAN B. AHMED, 1405: **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, (I-II), Thk.: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- TAYÂLİŞÎ, SÜLEYMAN B. DÂVUD, ts.: **Müsnedü Tayâlišî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- TEKİNEŞ, A. 2008: **Ahırzaman ve Kıyâmet Alâmetleri**, Işık Yay., İzmir.
- TİRMİZÎ, MUHAMMED B. İSÂ, 1992: **el-Câmiu's-Sahîh**, (I-IV), Çağrı Yay.,

İstanbul.

- TOPALOĞLU, B. 2001: **İslâm'da Kadın**, Rağbet Yay., İstanbul.
- TUĞLU, N. 2003: **Maturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), SDÜSBE, Isparta.
- TUKSAL, H. Ş. 2000: **Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitâbiyât, Ankara.
- ÜNAL, İ. H. 1994: **"Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım"**, Hadisin Dünyü Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, (s. 139-141), Samsun.
- ÜNAL, N. 2010: **"Kur'an-ı Kerim'de A'râf ve A'râf Halkı"**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 10, Sa: 1, (s. 39-52).
- WATT, W. M. 1981: **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Çev.: Ethem Ruhi Fırlalı, Umran Yay., Ankara.
- YAVUZ, Y. Ş. 2002: **"Kıyâmet Alâmetleri"**, DİA, XXV, 526, İstanbul.
- YILDIRIM, A. 2003: **"Tasavvufta Gayb Problemi Ve Tasavvuf Literatüründe Gaybî Rivâyetler"**, Arayışlar, Yıl 5, Sa: 9-10, (s. 185-209), Isparta.
- ZORLU, C. 2001: **Abbasîlere Yönelik Dînî ve Siyâsî İsyânlar, Ebû Ca'fer el-Mansûr Dönemi**, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- ZÜRKÂNÎ, MUHAMMED B. ABDİLLAH B. YUSUF, 1411: **Şerhu Zürkânî**, (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.